

Азәрбайҗан ССР
Сиясәт вә әлми биликләри
Яни җамийјәт

М. М. МЕҢДИЗАДӘ

МӘКТӘБ ГУРУЧУЛУҒУ
САҢӘСИНДӘ
НАИЛИЙӘТЛӘРИМИЗ

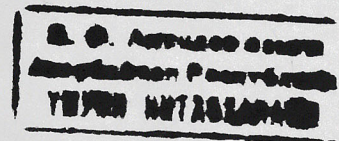
II СЕРИЯ
№ 4

БАКЫ — 1957

АЗƏРБАЙЧАН ССР
СИЯСИ ВƏ ЭЛМИ БИЛИКЛƏРИ ЯЯН ЧƏМИЙƏТ

Чəмийəтин узвү, педагожи элмлэр доктору
М. М. МЕНДИЗАДƏ

МƏКТƏБ ГУРУЧУЛУГУ
САНƏСИНДƏ
НАИЛИЙƏТЛƏРИМИЗ

БАҚЫ—1957

Редактору А. Кәримов.

Чәмийәтин редактору Ш. Б. Мелик-Еганов.

Техники редактору вә корректору Р. Абдуллаев.

Чапа имзаланмыш 4/Х—1957-чи ил. Кағыз форматы

84×108¹/₃₂=0,75 кағыз вәрәги, 2,46 чап вәрәги.

ФГ 09242

Сифариш № 3525

Тираж 8.000

Бирләшмиш нәшрийят мәтбәәси, Бакы, Сталин проспекти, 137.

• Бүтүн ССРИ халглары кими Азәрбайчан халгы да Бөйүк Октябр Сосялист ингилабынын 40 иллийини сос-ялизм гуручулуғунда элдә этмиш олдуғу эзәмәтли на-илийәтләрлә гаршылайыр. Совет халгларынын бу бөйүк вә тарихи байрамыны, дүняда ән габагчыл олан—ана дилиндә совет мәктәбләри гуручулуғу сәһәсиндә дә нә-һәнк мүвәфғәгийәтләрлә гаршылайырыг.

Бу китабчада мөгсәдимиз Бөйүк Октябрын 40 илли-йи мүнәсибәтилә үмумтәһсил мәктәбләри сәһәсиндә Азәр-байчан Совет Сосялист Республикасынын элдә этмиш ол-дуғу наилийәтләрлә охучулары таныш этмәйә чалыш-магдыр. Бунун үчүн әввәлчә ингилабдан әввәлки Азәрбай-чанда халг маарифинин вәзийәтини шәрһ эдәк.

1. Ингилабдан әввәл Азәрбайчанда халг маарифи-нин ағыр вәзийәти. Бөйүк Октябр сосялист ингилабын-дан әввәл бүтүн Русияда олдуғу кими Азәрбайчанда да чаризм тәрәфиндән бөйүк сә'йлә еридилән мүртәчә мәк-тәб сиясәти нәтичәсиндә «халг күтләләри тәһсил, элм вә биликдән... мәһрум эдилмишдиләр»¹. Чар һөкүмәти күтлә-ләри гул һалында вә гаранлыгда сахламаг үчүн учгар-ларда патриархал-феодал зүлмүнү гәсдән кәскинләшди-рирди; рус халгы илә учгарларын зәһмәткешләри арасын-да әдавәт вә инчиклик салмаг, гаршылыгылы анлашыл-мазлыг төрәтмәк, бунунла да рус халгынын вә учгарлар-да яшаян зәһмәткешләрин чаризмә вә капитализмә гар-шы ингилаби мүбаризәдә бирләшмәләринә мане олмаг үчүн рус олмаян милләтләр, о чүмләдән азәрбайчанлы-лар арасында милли мәдәнийәтин һәр чүр тәзалүрлә-рини боғмага чалышырды.

Мүртәчә сиясәтини еритмәк мөгсәдилә чар һөкүмәти, башга учгарларда олдуғу кими, Азәрбайчанда да рус

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 19, сәһ. 132.

дилиндә бир сыра ибтидаи вә орта мәктәпләр ачмышды. Лакин чар һөкүмәтинин еритдийи мүртәчә мәктәб сясәтинин ифадәси олага мәктәб шәбәкәси олдугча яваш инкишаф эдирди. 1914—15-чи дәрә илиндә Азәрбайчанда рус дилиндә олан белә ибтидаи мәктәпләрин сайы анчаг 943 олмушдур. Йүксәк типли ибтидаи мәктәпләрин сайы 18, мүхтәлиф типдә орта мәктәпләрин сайы исә 15 олмушдур. һәммин дәрә илиндә ибтидаи мәктәпләрдә охуян 61.249 шакирддән анчаг 36,1 фаизини, орта мәктәпләрдә охуян 7.158 шакирддән исә анчаг 11 фаизини азәрбайчанлы ушаглар тәшкил эдирдиләр ки, бунларын да чоху варлыларын өвладларындан ибарәт иди. Азәрбайчанлы гызларын мәктәпләрә чәлб эдилмәси даһа пик вәзийәттә иди. Бүтүн рус мәктәпләриндә охуян азәрбайчанлы гызларын сайы 1914—15-чи дәрә илиндә ики минә гәдәр, орта мәктәпләрдә исә йүздән аз иди. Элә гыз орта мәктәпләри дә вар иди ки, орада анчаг 1—2 нәфәр азәрбайчанлы гыз охуярдур.

Халг маарифи саһәсиндә чар һөкүмәтинин мүртәчә сясәти өзүнү һәм дә онда кәстәрирди ки, о вахт зәһмәткешләрин ушаглары мин чүр маниәләрлә тәһсилдән мәһрум эдилирди. Имкан олдугча онлар анчаг ибтидаи мәктәпләрә гәбул эдилирдиләр. Бурада исә «фәһлә вә кәндли нәслинә тәрбийә вермәкдән артыг ону... буржуазиянын мәнәфән үчүн ишләмәйә алышдырырдылар»¹.

Орта мәктәпләрдә охумағы исә зәһмәткеш ушаглары фикирләринә белә кәтирмирдиләр, чүнки орада тәләб олунан тәһсил һаггы, мәктәб формасы хәрчи вә с. онлары мәктәпләрдән истифадә этмәкдән тамамилә мәһрум эмишди.

Чаризмин еритдийи бу мүртәчә мәктәб сясәти, һәмчинин истисмарчы синифләрин вә мүсәлман руһаниләринин мүртәчә фәалийәти нәтичәсиндә әһалинин 90 фаиздән чоху савадсыз галмышды. Кәнд зәһмәткешләри вә азәрбайчанлы гадынлар арасында савадсызлыг даһа чох һөкм сүрүрдү.

Лакин Азәрбайчан халгы белә бир вәзийәтә гаршы гәти э'тираз эдир, чәһаләт пәрдәсини парчаламаға чалышырды. Азәрбайчанын габагчыл вә фәдакар адамлары доғма халгынын мадди вә мәдәни һәят шәртләрини яхшы-

лашдырмаға, ону әлмә вә маарифә говушдурмаға чәһд эдир, халгын гәдим мәдәнийәтинин габагчыл ән'әнәләриндән, бөйүк рус халгынын зәнкин мәдәнийәтиндән истифадә эдирдиләр.

Азәрбайчанда баш верән ичтимаи-игтисади вә мәдәни ирәлиләмәләр, мүсәлманчылыг тә'сиринин тәдричән зәифләмәси, демократик фикирләрин доғмасы вә инкишафы, Азәрбайчан фәһләләриндә синфи шүүрун оянмасы, Азәрбайчан зәһмәткешләри арасында ингилаби фикирләри көк салмасы үчүн зәмин яратмышды.

Мәһз белә бир инкишаф зәмининдә Азәрбайчан зәһмәткешләри дә, башда бөйүк даһи Ленин олмагла белшевикләр партиясынын рәһбәрлийи алгында бүтүн Русия зәһмәткешләринин чаризм вә капитализмә гаршы; онларын сясәи вә игтисади, мәдәни вә милли зүлмүнә гаршы апарылан кениш мүбаризәйә гошулдулар. Бүтүн бу һадисәләр, тәбиидир ки, чох ағыр шәраитдә инкишаф эдән мәктәб мәсәләләринә тә'сир кәстәрмәйә билмәзди.

Болшевикләр партиясы өз програмында халглара ана дилиндә тәһсил алмаг һүгүгү, бу һүгүгүн тә'мин олунмасы үчүн дөвләтин вә өзүнүдарә органларынын һесабына мәктәпләр ярадылмасы¹ — тәләбини ирәли сүрүмүшдү. Бақыда нәшр эдилән фәһлә вә болшевик мөтбуаты, хусусән «Гудок», «Бакински рабочи», «Төкамүл», «Йәлдаш» адлы гәзетләр Азәрбайчан зәһмәткешләринин кениш күтлөләринә партия програмынын ана дилиндә мәктәб ачмаг тәләбини шәрһ эдир, онлары, сясәи, игтисади саһәдә олдуғу кими, мәдәнийәт вә мәктәб саһәсиндә дә гара гүввәләрә гаршы мүбаризәни гызышдырмаға чағырырды.

Азәрбайчанын мүтәрәгги зиялылары, көркәмли ичтимаи вә мәдәнийәт хадимләри, о чүмләдән һәсәнбәй Зәрдаби, Нәриман Нәриманов, Чәлил Мәммәдгулузаде, Узеһир һачыбәйов, Мирзә Әләкбәр Сабир, Сүлейман Сани Ахундов, Рәшидбәй Әфәндиев вә с. халг күтлөләрини савадсызлыг вә чәһаләт пәнчәсиндән азад этмәк үчүн әлләриндән кәләни әсиркәмирдиләр. Бу мәгсәд үчүн онлар халг маарифинә әнкәл олан көһнә моллахана вә мәдрәсәләри ифша эдир, азәрбайчанлы кәңчләри рус мәктәпләриндә охумаға, рус дилини өйрәнмәйә, рус мәдәнийәтинин истифадә этмәйә чағырыр, ана дилиндә мәктәпләр ач-

¹ «Сов.ИКП гурултайлары, конгранслары вә МК пленумларынын гәтнамә вә гәрарлары», һ. 1, саһ. 41.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, саһ. 285.

маға чәһд эдирдиләр, ана дилиндә тиймәтли дәрәс китаблары языр вә ярадырдылар. Беләликлә онлар, о агыр шәраитдә халг маарифинин инкишафына чалышырдылар.

Мәсәлә, севимли шаиримиз М. Ә. Сабир мазмунлу вә мараглы шеирләри илә ушагларыны мәктәпләрә гойма. Ян ата-аналары гамчылайырды, көһнә мәктәпләри ифша эдир вә ени мәктәпләр ачмағы тәблиғ эдирди. Ушагларыны тәлим-тәрбийә алмасыны бөйүк мәдәни әһәмийәтини көрән Сабир язырды:

Үммәтин рәһнумасы тәрбийәдир.

Милл.тан нишвасы тәрбийәдир.

Тәрбийәтлә кечир үмури-чаһан,

Һәр шейин ибтидасы тәрбийәдир¹.

Р. Әфәндиев яздығы шеир вә мәгаләләриндә Азәрбайчан халгыны маарифә вә элмә йийәләрмәйә чағырды. Р. Әфәндиев шеирләринин бириндә дейирди:

Бир амләдә олмая асары-маариф,

Бир таифәдән чыхмыя күфтар-маариф,

Бир һаһийәдә этмәйә изһари-маариф,

Бир мәдрәсә ким вермәйә әсмар-маариф,

Ол мәмләкәт айтнә дә виран о тар. о маз?

Ол мәмләкәтин әһли пәришан олар, олмаз?²

Беләликлә ингилаби вә демократик гүввәләрин фәәлийәти нәтичәсиндә Азәрбайчан халгынын кениш күтләләри мәктәбсизлик вә элмсизлийин зәрәрини, керилийин ичтимаи вә сияси сәбәбләрини баша дүшмәйә башламышды.

Азәрбайчанда баш верән ичтимаи-истисади ирәлиләмәләр халг маарифинин кенишләнмәсини тарихи инкишафын бир зәрурийәти кими ирәли сүрүрдү. Мәһз она көрә дә элмә вә маарифә говушмаг, ана дилиндә мәктәпләр ачмаг вә рус мәктәпләриндән истифадә этмәк чәһдләри күндән-күнә кенишләнирди. Лакин чаризм истибдады шәраитиндә мүртәчә гүввәләр бу чүр нәчиб чиһди-чәһдләрин гаршысына бөйүк сәдләр чәкмәйә чан атырдылар, халгы, һәсрәтини чәкдийи ана дилиндә мәктәпләрдән мәйрум эдирдиләр.

¹ М. Ә. Сабир, «Нопһопнамә», Бақы, Азәрнәшр, 1954-чү ил, сәһ. 346.

² Р. Әфәндиев, «Арвет мәсәләси», Тифлис, 1914-чү ил, сәһ. 37.

Айдын иди ки, кениш халг күтләләрини элмә вә маарифә говушдурмаг вә бунун үчүн ана дилиндә мәктәпләр ачмаг кими мүһүм мәдәни вә ичтимаи бир мәсәләнин һәләли зәһмәткешләрин сияси, иттисади вә милли азадлығынын нәтичәсиндә, чаризмин, капитализмин вә бүтүн мүртәчә гүввәләрин һөкмранлығынын йыхылмасы нәтичәсиндә мүмкүндүр. Бу тарихи вәзифәни исә Бөйүк Октябр сосялистит инбилабы еринә етирди.

2. Бөйүк Октябр сосялистит ингилабының гәләбәси вә Азәрбайчанда совет мәктәпләри тәшкил этмәк чәһдләри. Даһи Ленинин рәһбәрлийи алтында галиб кәлән Бөйүк Октябр сосялистит ингилабы, өлкәдә вәзийәти көкүндән дәйишдирди. Бу ингилаб Русиянын бүтүн зәһмәткешләрини, о чүмләдән Азәрбайчан халгыны истисмар зүлмүндән әбәди олараг азад этди; өлкәнин бүтүн халгларына сияси, иттисади вә милли азадлыг верди, онларын милли мәдәнийәтләринин ени совет гуручулуғу әсасларында сүр'әтлә инкишафы вә чичәкләнмәси үчүн әлверишли зәмин яратды.

«Октябр сосялистит ингилабы ССРИ-дә яшаян бүтүн милләтләрин сияси вә иттисади инкишафы үчүн, онларын дөвләт суверенлийинин бәргәрар олмасы үчүн, онларын формача милли, мазмунча сосялистит мәдәнийәтинин тәрәггиси үчүн ән кениш мейдан ачды. Халглар арасында вахтилә мөвчуд олан әләгәсизлик вә әдавәт онларын бөйүк достлуғу, бирлийи вә гаршылыгы ярдымы илә әвәз әдилди. Бүтүн халгларыны вә милләтләрин һуғут бәрабәрлийи, достлуғу вә гардашлығы сиясәти олан Ленин милли сиясәти галиб кәлди»¹.

Октябр ингилабының әзәмәтли далғалары Русиянын бүтүн ерләринә, о чүмләдән дә Закавказия яйылып, зәһмәткешләр арасында ингилаби чошғунлуғу күчләндирирди. Ингилаби гүввәләр бүтүн Закавказияда, хусусән Бақы шәһәриндә болшевикләр партиясынын әтрафында топлашыр, әксингилабчы гүввәләрә гаршы һүчума кечирдиләр вә Совет һөкүмәти гурмаға чалышырдылар.

В. И. Ленинин мүдрик көстәришләгиндән, РСФСР-нин гардашлыг көмәйиндән истифадә әдән Бақы ингилабчыла-

¹ Бөйүк Октябр сосялистит ингилабының 40-чы илденүмүнүн байрам әдилмәсинә һазырлыг һағында Сов.ИКП МК-ның 16 март 1937-чи ил тарихли гәрарындан.

ры Октябрь ингилабы башланан күндән Азербайчанда Совет һөкүмәти гурмаг, совет мәктәби яратмаг угрунда мүбәрризиәни күчләндириләр.

Бакыда әксингилабчылар әлейһинә апарылан март (1918-чи ил) дәйүшләринин нәтижәсиндә совет органлары мөһкәмләнди вә апрел айынын 25-дә (1918-чи ил) Бакы Халг Комиссарлары Совети рәсмән тәшкил әдилди. Бакы Халг Комиссарлары Советинин вердийи бәяннамәдә дейилди: «Халг маарифи саһәсиндә дә тәдбирләр гәбул олунмалыдыр ки, биринчи нөвбәдә пулсуз тәлим верән пролетар, бейнәтмилләл әмәк мәктәбләри ярадылсын, һәм дә күтләләр арасында мәдәни-маариф ишләри тәшкил әдилсин»¹.

Еничә тәшкил әдилмиш Халг Маариф Комиссарлығы һәмнин бәяннамә әсасында Азербайчан зәһмәткешләринә мүрачиәт әдәрәк халг маарифи саһәсиндә Совет һөкүмәтинин вәзифәләрини шәрһ әтди вә гисмән дә тәлимин пулсуз, ичбар вә ана дилиндә олачагыны билдирди. Халг Маариф Комиссарлығы вә онун янында, мәшһур мүәллим вә язычы С. С. Ахундов да (1875—1939) даһил олмагла бейнәтмилләтчи мүәллимләрдән тәшкил әдилмиш халг маариф шурасы бөйүк бир руһ йүксәклийи илә ени совет мәктәбләри тәшкилине башлады.

Яшадыгы гыса мүддәт әрзиндә Бакы Халг Комиссарлары Совети совет мәктәбләри тәшкил әтмәк үчүн бир сыра мүнүм тәдбирләр көрдү вә о чүмләдән: мәктәбләрин мәсчид вә килсәләрдән айрылмасы һаггында ганун верди, програм вә дәрәс китаблары тәртиб әтмәк үчүн комиссиялар тәшкил әтди, демократик әһвал-руһийәдә олан мүәллимләри Совет һөкүмәти тәрәфинә чәкмәк үчүн онларын арасында мүәййән гәблигат ишләри апарылды, мүәллимләрин мадди вәзийәтини яхшылашдырмаг үчүн вәсаит бурахды вә с.

Гыса бир мүддәт әрзиндә Бакы Халг Комиссарлары Совети күтләләрин һүсн-рәғбәтини газанды, онларын мадди вә мәдәни һәят шәртләрини яхшылашдырмаг, онлар арасында халг маарифи яймаг мөһсәдилә, ени-ени тәдбирләр гәбул әдир, өз фәалийәтини күчләндирилди. Лакин мүсәлләһ хариҗи мүдахиләчиләрин көмәйи илә, әксин-

гилабчы гүввәләр Бакы Халг Комиссарлары Советинә өз тарихи вәзифәләрини давам әтдирмәйә имкан вермәди.

Июл айынын 31-дә (1918) инкилис мүдахиләчиләринин көмәйилә һөкүмәт әсәр, мәншевик вә дашиагларын әлине, сентябр айынын 15-дә (1918) исә алман-османлы ишғалчыларынын күчү илә Азербайчан халгынын гәддар дүшмәнләри олан мүсаватчыларын әлине кечди ки, бу да Азербайчанын бүтүн ичтимай һәятында, о чүмләдән халг маарифи саһәсиндә иртичабын мүвәггәти оларат енидән бәрпа әдилмәси илә нәтичәләнди.

Мүсаватчылар «һөкүмәтинин» ағалыг әтдийи дөврдә халг маарифи, чаризм дөврүндәкиндән дә пис вәзийәтә дүшдү. Мәктәб саһәсиндә мүсаватчыларын мүртәмә фәалийәти, һәр шейдән әввәл, мәктәб шәбкәсинин хейли ихтисар әдилмәси вә мәктәбләрдә охуян шакирдләрин зәһмәткешләр һесабына хейли азалмасында ифадә олунурду. Мүсават «һөкүмәти» вахты, 1914—15-чи дәрә илинә һисбәтән ибтидан мәктәбләрин сайы 299 әдәд, йә'ни 31,8 фаиз, шакирдләрин сайы исә 14.710 нәфәр, йә'ни 23,7 фаиз азалмышды. 1919—20-чи дәрә илиндә халг маарифинә бурахылан вәсаитин миңдари манатын ингилабдан әввәлки курсу һесабилә, 638 миң манат иди ки, бу да 1914—15-чи дәрә илиндә Азербайчан әразисиндә олан мәктәбләрә бурахылан вәсаитин анчаг үчдә бирини тәшкил әдилди.

Мәктәбләрин иш мәзмунуна даир еридилән сиясәт даһа әйбәчәр иди. Мүсаватчыларын ирәли сүрдүкләри илк тәдбирләрдән бири Бакы Халг Комиссарлары Совети тәрәфиндән тәдريس ләғв әдилән шәриәт дәрәләринин енидән мәктәбләрдә бәрпа әдилмәси иди.

Чар шовинизминдән дәрә алмыш олан мүсаватчылар мәктәбләри «милләшләшдирмәк» маскасы алтында Азербайчанда яшаян гейри-азербайчанлы халгларын ана дилиндә охумаларына манә олмаға чалышырдылар. Онларын мәктәбләри «милләшләшдирмәк» сиясәтләри, тәкчә азербайчанлы олмаянлары дейил, әслиндә һәм дә азербайчанлыларын милләт шәрәфинә тохунурду. Мүсаватчылар мәктәбләрдә тәлим халгын баша дүшмәдийи османлы түркләринин дилиндә апарырдылар, Азербайчан дили әвзинә османлы түркләринин дили, зәнкин Азербайчан әдәбийяты әвзинә пантүркист османлы әдәбийяты тәдريس әдилдири. Мүсават режиминин мүәллимләрә, хәсусән кәнд мүәллимләринә вердийи зүлм вә тәһгирәмиз мү-

¹ Газет Известия (Бакинського Совета...), 1918-чи ил, № 81.

насибәтләр, һәтта чар зүлмүндән дә артыг иди. Халг мү-
әллимләри һугугдан мөһрум әдилмиш, мүсават мә'мур-
лары тәрәфиндән һәр аддымда тәһгир әдилдрдиләр. Мү-
әллимләрин һәят шәраитләри олдугча ачыначаглы иди.

Мүсаватчыларын сатгынылыгы һеч дә тәсадүфи де-
йилди. Һәлә 1903-чү илдә В. И. Ленин язырды ки, «ин-
гилабчы пролетариат буржуазиянын гаршысына чыхдыг-
да буржуазия азадлыға, вәтәнә, дил вә милләтә хәянәт
әдир»¹.

Азәрбайчан буржуазиясына гаршы исә Русиянын ин-
гилабчы пролетариаты тәрәфиндән мүдафиә олуна, Бө-
йүк Октябр ингилабындан руһланан гәһрәман Бақы про-
летариаты дурмушду, әксингилабчылар әлейһинә гәти
һүчүм әтмәйә сүр'әтлә һазырланырды. Мәһз буна көрә
дә сатгын мүсават «һөкүмәтинин» өмрү узун ола билмәз-
ди, о, ернин ингилаби гүввәләрә вермәйә мәчбур әдилди.

3. Азәрбайчанда Совет һакимийәтинин гәти гәлә-
бәси, совет мәктәпләринин ярадылмасы вә сүр'әтлә ин-
кишафы. 1920-чи ил апрелин 28-дә Азәрбайчанын фәһлә
вә кәндлиләри, Коммунист партиясынын рәһбәрлийи,
бөйүк рус халгы вә онун мүсәлләһ гүввәләринин көмәйи-
лә мүсаватчылар «һөкүмәтини» йыхыб буржуа вә мүлкә-
дар истисмарчы синифләрин зүлмүнә әбәдилик сон гой-
дулар, Азәрбайчанда фәһлә-кәндли һөкүмәтини, Азәрбай-
чан Совет Сосялист Республикасыны гурдулар. Бөйүк
Октябр сосялист ингилабынын тарихи гәләбәләри нәти-
чәсиндә әмәлә кәлән бу әләмәтдар һадисә Азәрбайчан
халгына ени инкишаф дөврү ачды, Ленин милли сиясәти
зәмининдә онун сияси, иктисади вә мәдәни чәһәтдән сүр'-
әтлә инкишаф әтмәси үчүн лазым олан әлверишли шә-
раит яратды.

Азәрбайчанда Совет һакимийәти гурулан илк күн-
дән әтибарән кәнч республиканы сияси вә иктисади чә-
һәтдән мөһкәмләндирмәк, зәһмәткеш күтләләрин мадди
вә мәдәни һәят шәраитини көкүндән яхшылашдырмаг,
онлары бөйүк гуручулуг ишләринә чәлб әтмәк үчүн ке-
ниш өлчүдә тәдбирләр көрүлмәйә башлады. Ән мүһүм
тәдбирләрдән бири дә зәһмәткеш халг күтләләри арасы-
да маариф вә мәдәнийәти яймагдан ибарәт иди. Белә
бир шәрәфли вәзифәнин һәлли чохла вә ени системдә
мәктәпләр ачылмасыны тәләб әдирди. Чүнки «...көһнә

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 6, сәһ. 467.

капитализм чәмиййәтинин дәйишдирилмәси илә бәрәбәр
коммунизм чәмиййәти ярадачаг ени нәсилләрин тә'лимнә,
тәрбийәси вә тәһсилә көһнә ола билмәзди»¹.

Коммунист партиясы вә Совет дәвләтинин күндәлик
гайгысы, Совет Русиясынын гардашлыг көмәйи, халгын
вә маарифчиләрин фәдакар әмәйи вә чидди-чәһәтләри
сайәсиндә һәр чүр чәтинликләрә бахмаяраг тарихән гы-
са мүддәт әрзиндә Совет Азәрбайчанында ана дилиндә
ени ибтидаи вә орта совет мәктәпләри шәбәкәси ярадыл-
ды вә бу мәктәпләрин гапылары зәһмәткеш ушаглары-
нын үзүнә кениш сурәтдә ачылды.

Коммунист партиясы програмынын тәләбинә көрә
пролетар диктатурасы дөврүндә мәктәб нәинки комму-
низм принципләрини һәята кечирмәк, һәмчинин зәһмәт-
кеш күтләләрин ярым пролетар вә гейри пролетар тәбә-
гәләри ичәрисиндә пролетариатын идея-тәшкилат, тәрби-
йә тә'сирини дә яймагла «коммунизми гәти сурәтдә гура
биләчәк бир нәсл тәрбийә әтмәк» мәгсәднин гаршыя гой-
ду. Совет мәктәпләри әсрләр бою чәһаләт ичәрисиндә
боғулан зәһмәткешләри савада, әлмә вә маарифә говуш-
дурмаг, фәһлә-кәндлиләрин кәнч нәслини әлмләрин әсас-
лары илә силаһландырмаг, ону коммунизм руһунда тәр-
бийә әтмәк кими шәрәфли вәзифәләри гаршысына гойду.
Республиканын мүхтәлиф тәсәррүфат вә мәдәнийәт
очаглары үчүн мувафиг орта вә али тәһсилли мүтәхәс-
сисләр һазырламаг кими бөйүк сияси вәзифәнин еринә
әтирилмәси дә һәр шейдән әввәл ибтидаи вә орта мек-
тәпләрин фәалийәтиндән асылы иди.

Мәһз она көрә дә ана дилиндә совет мәктәпләрини
тез бир заманда әсасландырмаг, онун шәбәкәсини ке-
нишләндирмәк, ишләринин кейфийәтини яхшылашдыр-
маг мүһүм сияси вә мәдәни вәзифә кими гаршыда дурур-
ду. Буржуа-мүлкәдар зүлмүндән азад олан Азәрбайчан
халгынын, совет халглары аиләсиндә сияси, иктисади
вә мәдәни йүкәлиши уғрунда башланан кениш мүбаризә
шәраитиндә ени совет мәктәпләри яратмаг вә онлары
инкишаф әтдирмәк тәдбирләри илдән-илә кенишлән-
дирилди. Азәрбайчан халгынын сәдагәтли оғлу, бө-
йүк ичтиман вә дәвләт хадими, Азәрбайчан һәрби-инги-
лаб комитәсинин сәдри Н. Нәриманов һәлә 1920-чи ил-
дә, ачылачаг мәктәпләрин вәзифәләриндән бәһс әдәрәк

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 283.

дейрди ки, ени гурулушда «мәктәб дә ени олмалыдыр, тәлим вә тәрбийә үсуллары да ениләшдирилмәлидир». Н. Нәриманов ону да гейд эдирди ки, «бу мүнүм вәзифәнин һәллиндә бизә, Совет Русиясынын үч иллик тәчрүбәси көмәк эдәчәкдир»¹.

Азәрбайчан Коммунист партиясы Мәркәзи Комитәсинин катиби С. М. Киров (1886—1934), Азәрбайчан Коммунист партиясынын VII гурултайында (1925) сөйләдий һесабаг мә'рузәсиндә мәктәб ишләринин кейфийәтини йүксәлтмәк зәрурийәтиндән бәһс эдәрәк кәстәрирди ки, маариф саһәсиндәки наилийәтләримиз көмийәт әтибарилә олдуғча бөйүкдүр; инди биз нечә олурса-олсун мәктәбләримизни кейфийәтини чидди сурәтдә яхшылашдырмалыйыг. «Биз элә чалышмалыйыг ки, мәктәбләримиз һәгигәтән мәктәб олсун, мүәллимләримиз һәгигәтән маарифчи олсунлар»².

Мәһз буна көрә дә республиканын мәктәбләри үчүн ени мүәллим кадрлары һазырламаг, ярарлы програмлар тәртиб әтмәк вә ана дилиндә дәрс китаблары нәшр әтмәк, мәктәбләрин мадди-тә'мин базасыны зәнкинләшдирмәк вә с. халг маариф органларынын тә'хирәсалынмаз тәдбирләриндән иди. Бу тәдбирләрин инамла һәята кечирилмәси нәтижәсиндә Азәрбайчанда һәлә бәрла дөврүндә ана дилиндә совет мәктәбләри ярадылды. Бу мәктәбләрин шәбәкәси кенишләндирилди, мәктәбләримиз республиканын иттиһасы вә мэдәни һәятында көркәмли рол ойнамаға башлады.

Халг тәсәррүфатынын сосялистчәсинә енидән гурулмасы илә әлағәдар олараг, совет мәктәбләри гаршысына ени вәзифә—үмүми ичбари ибтидан тәһсилә кечмәк вәзифәси гоюлду. Азәрбайчанда үмүми ичбари ибтидан тәһсил 1927—28-чи дәрс илиндән башланды. Бу мүнүм тәдбир Коммунист партиясынын XVI гурултайынын (1930) гәтнамәсинә әсасән, 1930—31-чи дәрс илиндән бөйүк бир сурәтлә һәята кечирилди вә 1934-чү илдә әсасән баша чатдырылды ки, бу да бөйүк бир мэдәни гәләбә олду.

Партиямызын XVII гурултайынын (1934) гәтнамәләринә әсасән бүтүн ССРИ-дә, о чүмләдән Азәрбайчанда да еддичиллик үмүми тәһсилин һәята кечирилмәсинә

¹ Бах, «Коммунист» гәзети (русча), 21 сентябр, 1920-чи ил, № 120.

² Бах, «Бакински Рабочи» гәзети, 2 декабр 1925-чи ил, № 276.

башланды, XVIII гурултайын (1939) гәтнамәләринә әсасән илә республикада орта мәктәб шәбәкәси хейли кенишләндирилди.

Коммунист партиясы ени, сосялизм дөврүнүн тәләбләринә уйғун олараг мәктәб тәһсилинин тәкчә көмийәтчә артмасыны дейил, һәм дә кейфийәтчә әсаслы сурәтдә инкишаф әтмәсини, яхшылашмасыны тәләб эдирди. Партиянын Мәркәзи Комитәси вә ССРИ ХКС-нын 1930—1936-чы илләрдә совет мәктәбләри һаггында гәбул әтмиш олдуғлары тарихи гәрарларында тәлим-тәрбийә ишләринин мәктәбләрдә әсаслы сурәтдә енидән гурулмасы, мәктәбләримизин көмийәт вә кейфийәтчә сурәтлә инкишаф әтмәси үчүн һәртәрифли кәстәришләр верилишиди. Бүтүн бу кәстәришләрә әсасән өлкәмизин башга республикаларында олдуғу кими Азәрбайчанда да мәктәбләри ени инкишаф мәрһәләсинә кечди. Партия вә һөкүмәтин мәктәбләр һаггындакы гәрарларына әсасән совет мәктәбләринин тәлим-тәрбийә ишләри әсаслы сурәтдә енидән гурулду, тәлимин мәзмуну хейли тәкмилләшдирилди, форма вә үсуллары әсаслы шәкилдә яхшылашдырылды, мәктәбләрдә режим вә дахили иш гайдалары хейли мөһкәмләндирилди вә с. 1939-чу илдә рус әлифбасы графикасы әсасында ени әлифба кечмәк тәлим ишләрини, хусусән ана дили вә рус дилинин тәлимини яхшылашдырмаг үчүн әлверилиши зәмин яратды.

Бөйүк Вәтән мұһарибәсинин (1941—1945) төрәтдийи чәтинликләр мәктәбләримизин инкишафына мәнфи тә'сир әтсә дә онларын ирәлийә доғру һәрәкәтини даяндыра билмәди. Доғрудур мұһарибә бүтүн совет мәктәбләринә вә о чүмләдән Азәрбайчан мәктәбләринә дә бөйүк зәрәрләр вурмушду, тәлимин кейфийәтини хейли ашағы салмыш, ушағларын бөйүк бир гисминин мәктәбдән яйынмасына сәбәб олмушду. Ләкин мұһарибәнин төрәтдийи ағләкәлмәз чәтинликләрә бахмаяраг партия вә һөкүмәт әввәлки кими кәнч нәслин коммунист тәрбийәси гайғысына галмагда давам эдирди. Бунун нәтижәси иди ки, совет гурулушумузун башга саһәләри кими мәктәбләримиз дә мұһарибә дөврүнү мүййән гәләбә илә баша чатдырды. Бу гәләбә һисмән ондан ибарәт олду ки, мәктәбләримиз совет вәтәнпәрвәрлийи кими ән нәчиб һисси шакирдләрә тәрбийә әтмәкдә, шакирдләрин ичтиман-мәһсулдар әмәкләрини кениш һәчмдә тәшкил әтмәкдә, бө-

Йүк чәтинликләре гаршы дурараг үмуми тәһсиле давам этдирмәкдә вә с. ишләрдә гиймәтли тәчрүбәләр газанды: бу тәчрүбәләрдән мұһарибәдән сонрақы дөврүн ени шәраитиндә истифадә эдилди.

Мәктәбләримиз мұһарибәдән сонрақы динч гуручулук дөврүндә даһа йүксәк инкишаф мәрһаләсинә кечди. Бунунла да мұһарибәдән әввәлки вәзиййәтдән хейли ирәлийә кедәрәк, ени-ени наилийәтләр газанды. Бу наилийәтләр нәдән ибарәтдир?

4. Мәктәб гуручулуғу саһәсиндәки наилийәтләримиз. Сосјализм гуручулуғунун башга саһәләриндә олдуғу кими мәктәб саһәсиндә дә Совет Азәрбайчанынын әлдә этдийи наилийәтләр һәгигәтән бөйүк вә әзәмәтлидир. Үмуми игтисади вә мәдәни йүксәлишимиз зәмининдә әлдә эдилмиш олан бу наилийәтләр о гәдәр бөйүк вә о гәдәр әзәмәтлидир ки, онлары ингилабдан әввәлки Азәрбайчанын, хүсусән Азәрбайчанла һәмсәрһәдд олан харичи өлкәләрин вә үмумийәтлә капиталист өлкәләринин тәһсил сәвиййәси илә мұғайисә этмәк мүмкүн дейилдир.

Мәктәб ишләри саһәсиндә Азәрбайчан халгынын газанмыш олдуғу әсас наилийәтләри мұхтәсәр дә олса кәздән кечирәк.

А. Ана дилиндә совет мәктәбләри ярадылмасы. Азәрбайчан халгы әсрләр бою ана дилиндә мәктәб үзүнә һәсрәт галмышды. Мәсчидләр янында олан һүчрәләрдә кәмсавад моллалар фәләггә күчүнә ушағлара баша дүшмәдикләри гур'ан әйәләрини тутуғушу кими әзбәрләдәр вә бир гәдәр дә онлара фарс дили өйрәдәрдиләр. Азәрбайчанын габагчылы адамлары, хүсусилә XX әсрин әввәлләриндә белә бир вәзиййәтин дөзүлмәз олдуғуну кәрүр, ону амансыз бир сурәтдә ифша эдир, ушағлары ана дилиндә охутмағын зәрурилиини исбат эдирдиләр вә ана дилиндә мәктәбләр ачмағ уғрунда чарпышырдылар.

Бөйүк демократ язычы Ч. Мәммәдгулузадә нәшр этдийи «Молла Нәсрәддин» журналынын нөмрәләриндән бириндә бир дәстә моллаханә шакирди вә бир нәфәр дә молла шәкли дәрч этмишди. Шакирләр гаршыларында дуран моллая дилләрини кәстәрәрәк: «Ай Мирзә! Бах бизим дә дилимиз вар, сән аллаһ гой ону да бир аз өйрәнәк» — дейә ялварырлар. Молла исә: «Йох, олмаз! Түрк (Азәрбайчан—М. М.) дили олмаз, кәрәк буну сохам боғазыны-

за»¹— дейә әлиндә тутдуғу вә ушағларын ағзына ерләшдирилә билмәйән бир «фарс» дилини гәзәблә онлара кәстәрирди. Бунунла Ч. Мәммәдгулузадә тәлимин ана дилиндә апарылмасы уғрунда кәдән мұбаризәни кәстәрир вә ону гызышдырды.

Кәнч нәсли шикәст вә күт эдән моллаханә вә мәдрәсәләрин яшамасына мейдан верән чар һөкүмәти, юхарыда дейилдийи кими, милли мәдәниййәтин һәр чүр тәзаһүрләрини боғур вә ана дилиндә мәктәб ачмағы гәти гадаған эдирди.

Бөйүк Октябр сосјалист ингилабынын маариф саһәсиндә бәхш этдийи ән мұһүм мәдәни нәмәтләрдән бири учғарларын бүтүн халғларына доғма ана дилиндә мәктәб ачмағ ихтияры вермәк олду.

Әсрләр бою ана дилиндә мәктәб һәсрәтиндә олан Азәрбайчан халгы, Бөйүк Октябр ингилабынын гәләбәси нәтижәсиндә, Азәрбайчанда Совет һакимиййәти галиб кәлдикдән сонра өз доғма дилиндә ушағларыны охутмаға башлады.

Ана дилиндә тәкчә ибтидан мәктәбләр дейил, һәм дә орта мәктәбләр, һәмчинин орта ихтисас вә али мәктәбләрин ярадылмасы халгын бөйүк вә тарихи гәләбәсидир. Тәһсилин мәһз ана дилиндә олмасы ону күтләви эдир, зәһмәткеш күтләләрин ушағларыны охутмағ үчүн, милли мәдәниййәтин сүр'әтлә инкишафы үчүн әлверишли вә мөһкәм зәмин ярадыр, халг тәсәррүфаты үчүн мүтәхәссисләр һазырламағы сүр'әтләндирир вә тәмин эдир. Лакин ана дилиндә олан һәр мәктәб бу вәзифәләрин һәллини өһдәсинә кәтүрмүр. Мәһз совет гурулушу шәраитиндә, мәһз Ленин милли сясәтинин тәнтәнәси шәраитиндә яранан совет мәктәби халгын формача милли, мәзмунча сосјалист мәдәниййәтинин чичәкләнмәси мәнфәәтләринә хидмәт эдир, совет халғларынын гардашлыг достлуғунун мөһкәмләнмәсинә хидмәт эдир. Партия програмынын тәләбләринә әсасән совет мәктәбиндә тәлим ана дилиндә апарылмалы, оғланларла гызлара бир ердә тәһсил вермәли, тәһсил сөзсүз дүнйәви олмалы, йә'ни һәр һансы дини тә'сирдән азад олмалыдыр. Анчаг бу мәктәбләр «коммунизм чәмиййәтинин һәртәрәfli инкишаф этмиш үзвләрини һазырламағы» гаршыларына мәгсәд гоюрлар. Ок-

¹ «Молла Нәсрәддин» журналы, 1906-чы ил, № 2, сәһ. 2.

тябр ингилабынын гələбәси нәтичәсиндә халгымызын яратмыш олдуғу мәктәпләр мәһз белә мәктәпләрдир.

Б. Үмум тәһсилн һәятә кечирилмәси. Халг маарифи үзрә әлдә әдилән ән мүйүм наилийәтләрдән бири сон илләрдә республиканын бүтүн шәһәр вә кәнд ерләриндә еддииллик үмуми тәһсилә баша чатдырмаг вә ониллик үмуми тәһсил тәтбиғ әтмәйә кечмәкдән ибарәтдир.

Мүһарибәдән сонракы динч гуручулуғ дөврүндә өлкәмизин ени гүдрәтли иғтисади йүксәлиши зәмининдә еддииллик мәктәпләрин хейли чоһалмасы, бүтүн гардаш республикаларда олдуғу кими, Азәрбайҗанда да 1949—50-чи дәрс илиндән әтибарән һәр ердә еддииллик үмуми тәһсилә кечмәйә имкан верди ки, бу да 1951—1952-чи дәрс илиндә әсас әтибарилә баша чатдырылды. Еддииллик үмуми тәһсилн тәтбиғи нәтичәсиндә V—VII синифләрдә охуян шакирдләрин мигдары хейли артды, орта тәһсилн кенишләндирилмәси үчүн әлверишли зәмин ярадылмыш олду.

Сов.ИКП XIX гурултайынын бешинчи бешиллик план һаггында вердийи Директивләрә әсасән Азәрбайҗанын Бақы, Қировабад, Степанакерт вә Нахчыван кими дөрд бөйүк шәһәриндә үмуми ониллик тәһсил баша чатдырылды. Йәни һәмийн шәһәрләрдә VII синифләри битирән шакирдләрин, демәк олар ки, һамысы я орта мәктәпләрин VIII синифләринә, я да орта ихтисас мәктәпләринә, сәнәт мәктәпләринә даһил олдулар. Гейд әтмәк лазымдыр ки, тәкчә адларыны чәкдийимиз шәһәрләрдә дейил, республиканын Губа, Салян, Ләнкәран, Нуха, Ағдам, Гарякин, Сумгайыт, Минкәчевир вә с. башга шәһәрләриндә, һәмчинин кәнд ерләриндә дә орта тәһсилн кенишләндирилмәси саһәсиндә мүйүм наилийәтләр әлдә әдилди. 1955—56-чы дәрс илиндә республика үзрә VII синифләри битирән шакирдләрин 75 фаизи орта мәктәпләрин VIII синифләринә гәбул әдилдиләр.

Сов.ИКП XX гурултайынын тарихи гәтнамәләринә әсасән 1956—57-чи дәрс илиндән әтибарән республиканын һәр ериндә үмуми ониллик тәһсил мүвәфғәгийәтлә тәтбиғ әдилир.

Сов.ИКП XX гурултайынын алтынчы бешиллик план һаггындакы Директивләриндә тәләб олунур ки, бүтүн ССРИ-дә 1956—60-чы илләрдә «ушағларын вә кәнчләрин

орта үмуми тәһсил мәктәпләриндә (онилликләрдә) вә орта ихтисас мәктәпләриндә охумасы йолу илә шәһәрләрдә вә кәнд ерләриндә үмуми орта тәһсил әсасән һәятә кечирилсин»¹. Беләликлә 1960-чы иләдәк VII синифләри битирән шакирдләрин демәк олар ки, һамысы орта вә орта ихтисас мәктәпләринә чәлб олуначағлар. Бунун үчүн республикамызда һәр чүр шәраит вардыр.

Үмуми тәһсил саһәсиндә Азәрбайҗан халгынын газанмыш олдуғу наилийәтләр һазырда о гәдәр әзәмәтли вә фәрәһләндиричидир ки, бунлары Бөйүк Октябр сосялист ингилабындан әввәлки вәзийәтлә мүйәйсә әтмәк белә чәтиндир. Һәлә 1955—56-чы дәрс илиндә республиканын үмуми тәһсил мәктәпләриндә охуянларын сайы 592.076 нәфәр олмушдур². (Әлаһиддә мәктәпләрдә охуян 1.368 шакирд бурая даһил дейилдир).

Һәмин дәрс илиндә үмуми тәһсил мәктәпләриндә охуянларын мигдары 1914—1915-чи дәрс илиндә Азәрбайҗан ғразисиндә мүхтәлиф типли мәктәпләрдә охуянларын сайына нисбәтән тәғрибән 9 дәфә, азәрбайҗанлы шакирдләрин мигдары о заман мәктәпләрдә охуян азәрбайҗанлыларын сайына нисбәтән 20 дәфә, тәһсил алан азәрбайҗанлы гызларын сайы исә 90 дәфә артмышдыр. Ону да гейд әтмәк лазымдыр ки, 1914—15-чи илдә әсасән варлыларын ушағларынын охудуғу 15 орта мәктәб әвәзинә 1955—56-чы дәрс илиндә зәһмәткешләрин ушағларынын охудуғу 751 орта мәктәбин (йәни 50 дәфә артыг), 18 еддииллик мәктәб әвәзинә 1.513 еддииллик мәктәбин (йәни 84 дәфә артыг), 943 ибтидаи мәктәб әвәзинә 1.345 ибтидаи мәктәбин (1,4 дәфә артыг) олмасы үмуми тәһсилн Азәрбайҗанда ағлакәлмәз сүрәтлә инкишафыны көстәрир. 1914—15-чи дәрс илиндә орта мәктәпләрдә чәми 11 фаизи азәрбайҗанлылар олмағла тәһсил алан 7,2 мин шакирд әвәзинә 1955—56-чы дәрс илиндә V—X синифләрдә әксәрийәти азәрбайҗанлы олмағла 305,9 мин (йәни 43 дәфә артыг) шакирдин охумасы да ана дилиндә апарылан тәһсил саһәсиндә наилийәтләримизин һәгигәтән мисилсиз олдуғуну көстәрир.

¹ «1956—60-чы илләрдә ССРИ халг тәсәруфатынын инкишафына даир алтынчы бешиллик план һаггында Сов.ИКП XX гурултайынын Директивләри», Бақы, Азәрнәшр, 1956-чы ил, сәһ. 64.

² Бах, «Культурное строительство СССР», Москва, 1956-чы ил, сәһ. 126.

18629
427-63987

М. О. Ахмедов елиги
Азәрбайҗан Республикасы
ҮМҮМИ НҮТАВЛАРАСИ

Наилыйәтләримиздән бири дә шәһәрләрдә олдуғу кими кәнд ерләриндә дә үмуми тәһсил кениш яйылмасыдыр. Азәрбайчанын кәнд ерләриндә 1914—15-чи дәрс илиндә чәми 800 ибтидаи вә 2 еддилик мәктәб олдуғу һалда, 1955—56-чы дәрс илиндә 1.272 ибтидаи, 1.389 еддилик вә 416 орта мәктәбин олмасы тәһсил ишләринин кәнд зәһмәткешләри арасында нә гәдәр кениш яйылмыш олдуғуну көстәрир¹.

Әкәр үмуми тәһсил мәктәбләри шәбәкәси үзәринә (1955—56-чы дәрс илиндә) 27,5 мин шакирди олан 147 фәһлә-кәнчләр мәктәбини, 10,7 мин шакирди олан 331 яңдлы-кәнчләр мәктәбини вә 8,7 мин шакирди олан 171 кәндлы-кәнчләр мәктәбини вә орта (һәм дә гияби) мәктәбләри әләвә эдәчәк олсаг тәһсил Азәрбайчанда нә гәдәр кениш яйылмыш олдуғуну көрәрик.

Наилыйәтимизин әләмәтдәр чәһәтләриндән бири дә ондан ибарәтдир ки, Ленин милли сиясәтинин тәнтәнәси олараг үмуми тәһсил тәкчә азәрбайчанлылары дейил, Азәрбайчанда гардашлыг достлуғу илә яшаян рус, әрмәни, күрчү вә с. халглары да эйни дәрәчәдә әһәтә эдир, Азәрбайчанын бүтүн ерләриндә олдуғу кими Мухтар Дағлыг Гарабағ Вилайәтиндә, Нахчыван МССР-дә дә эйни сәвийәдә тәтбиғ эдилир. 1955—56-чы дәрс илиндә Нахчыван МССР-дә ярысы V—X синифләрдә олмаг үзрә 22 мин шакирди әһәтә эдән 188 мәктәбин, МДГВ-дә 17 мин V—X синифләрдә олмаг үзрә 29 мин шакирди әһәтә эдән 202 мәктәбин фәалийәтдә олмасы дедикләримизә парлаг мисалдыр.

Халг маарифи сәһәсиндә әлдә эдилән наилийәтләрдән бири дә (кәнд ерләриндә мәктәбләрин юхары синифләринә гызларын чәлб эдилмәси сәһәсиндә олан кәсирләрә бахмаяраг) гадын тәһсилинин республикада нәһәнк аддымларла ирәлиләмәсидир.

Әрләр бою истисмарчы синифләрин вә мүсәлманчылығын чәһдләри нәтичәсиндә чәһаләтин гара пәрдәси алтында ән садә инсанлыг һуғуларындан, о чүмләдән тәһсилдән мәһрум олан азәрбайчанлы гызлар, Совет һакимийәти илләриндә үмуми тәһсил тәтбиғи нәтичәсиндә, өз гардашлары илә бирликдә рус, әрмәни, күрчү вә с. халгларын гызлары кими тәһсилә чәлб олунмушлар.

Республикада совет гурулушунун инди әлә бир сәһәси йохдур ки, Азәрбайчан гадынлары кишиләрлә бирликдә әмәк фәалийәтиндә иштирак этмәсинләр, гәһрәмәнлыг нүмунәси көстәрмәсинләр.

Октябр инпилабынын гәләбәси нәтичәсиндә әлдә эдилмиш олан бу мүнүм наилийәтин газанылмасында мәктәбләримизин дә көркәмли пайы вардыр. Тәһсил мәнз бу чүр күтләви характер дашымасы нәтичәсиндә Азәрбайчанда савадсызлығын көкләри тамамилә кәсилмиш, Азәрбайчан башдан-баша савадлылар республикасына чеврилмиш олду.

Орта мәктәб мә'зунлары сайынын 1946-чы илдә 3.105 нәфәр, 1950-чи илдә 6.300 нәфәр олдуғу һалда, 1956-чы илдә 17,8 мин нәфәр олмасы, 1957-чи илдә исә үмуми орта тәһсил мәктәбләрини фәһлә кәнчләр орта мәктәбләри илә бирликдә чәми 30,7 мин нәфәрин битирмәси орта тәһсил республикада ағлакәлмәз сүр'әтлә кенишләнмиш олдуғуну көстәрир.

Тәһсил мәнз бу чүр инкишафы, республикада сосялизм гуручулуғунун мүхтәлиф сәһәләри үчүн орта вә али тәһсилли милли кадрлар һазырланмасы вәзифәсини һәлл этди вә халгын формача милли вә мәзмунча сосялист мәдәнийәтинин бөйүк бир сүр'әт вә вүс'әтлә инкишафы үчүн әлверишли зәмин яратмыш олду.

Халг маарифи сәһәсиндә наилийәтләримиз дедикләримизлә битмир. Сов.ИКП XX гурултайынын гәтнамәләринә әсасән 1956—57-чи дәрс илиндән ә'тибарән интернат-мәктәбләрин тәшкилинә башланмасыны да бөйүк мәдәни әһәмийәти олан бир мәсәлә кими айрыча гейд этмәлийик. Сов.ИКП МК-нын Биринчи Катиби Н. С. Хрушшов йоллаш партиянын XX гурултайында һесабат мәрүзәсиндә демишдир ки, «Сосялист өлкәси ушагларын тәрбийәси ишини мүгайисә эдидимәйчәк дәрәчәдә даһа яхшы вә даһа мүкәммәл гура биләр вә гурмалыдыр, чүнки биз халга дәриндән дүшмән олан мәнһуд аристократия тәбәгәси һазырламаг дейил, ени чәмийәт гуручулары, кениш гәлбли вә йүксәк идеялы адамлар, бүтүн тәрәггипәрвәр бәшәрийәтин авангарды олан, өз халгына һәдсиз сәдагәтлә хидмәт эдән адамлар етишдирмәлийик». Бу нәчиб тарихи вәзифәни еринә етирмәк үчүн мүнүм тәдбирләрдән бирини интернат-мәктәбләр тәшкил этмәкдә, бу мәктәбләр үчүн

¹ Бах. «Культурное строительство СССР», 1956, сәһ. 98.

элверишли шэраит яратмагла, совет өлкэси кэнчлэринин һэртэрэfli физики вэ мәнэви инкишафыны тэ'мин этмэкдэ көрэн Н. С. Хрушшов йолдаш һәм дэ гейд эдирди ки, «белэ бир тэрбийэ системинин чох бөйүк эһэмийэти олдуғу айдындыр. Белэ бир иш үчүн вэсаит вэ сә'йи эсиржэмэк лазым дейилдир, чүнки бунлар өзүнү артыгламасы илэ доғрулдур¹. Демэлийик ки, интернат-мәктәблэр мөвчуд олан мәктәблэр системинэ элава мәктәб типпи кими дейил, халг маарифи системини дөврүн ени тәләблэринэ эсасэн енидэн гурмаг вэ яхшылашдырмаг үчүн ирәли сүрүлән дөвләт тәдбири кими гиймәтләндирилмәлидир.

Тә'лим-тәрбийэ мәсәлэлэринин һәллиндэ, күтләви мәктәблэрэ нисбәтән интернат-мәктәблэрин үстүнлүйү ондан ибарәтдир ки, бурая гәбул эдилән ушагларын тәрбийэ эдилмәләри мәсулийэти тамамилэ интернат-мәктәблэрин үзэринэ дүшүр.

Икиси Бакыда, бири Губада вэ бири дэ Ағдамда олмаг үзрә республикада һәләлик дөрд интернат-мәктәб ачылмышдыр. Лакин бунларын шәбәкәсини илдән-илэ кеңишләндирирмэк нәзәрдә тутулур.

Интернат-мәктәблэрин тәшкили истеһсалата чәлб олунан ата-аналара, һәмчинин ушагларынын тәрбийэ эдилмәсиндэ чәтинлик чәкәнләрэ бу саһәдә эмәли ярдым көстөрмәйи гаршысына вәзифә гоюр. Ушагларын көрпәликдән һәдд-бүлүғә чатана гәдәр (эһтиячы олан ушагларын тамамилэ дөвләт хәрчинэ, эһтиячы олмаянларын исә гисмән ата-аналарын хәрчинэ) интернат-мәктәбләрдә галмасы имкан верир ки, коммунизм чәмийәтинин фәал гурчуларыны етишдирмэк үчүн бүтүн тәрбийәви тәсирләр вэ тәрбийэ системи ардычыл олараг тәтбиг эдилсин. Индики мөвчуд мәктәблэр системинэ нисбәтән интернат-мәктәблэрин элверишли шэранти, хусусән тәрбийәви тәсирлэрин вәһдәти кәнч нәслә даһа мүкәммәл үмуми вэ политехники тәһсил вермәк, онлары коммунизм руһунда тәрбийә этмэк вәзифәлэринин мүвәффәгийәтлә һәллине яхшы көмәк эдәчәкдир.

Үмуми тәһсил саһәсиндә газанылмыш олан бөйүк вэ тарихи наилийәтләр, һәмчинин Сов.ИКП XX гурултайынын Директивлэринэ эсасән онун ени вэ эзәмәтли инки-

¹ Н. С. Хрушшов, «Партиянын XX гурултайына Сов.ИКП МК-нын һесабат мә'рузәси», Бакы, Азәрнәшр, 1956-чы ил, сәһ. 98—99.

шаф перспективлэринин реаллығы, Вәтәнимизин игтисади вэ мәдәни йүксәлиши илэ, кәнч нәслин ССРИ-дә партия вэ һөкүмәт тәрәфиндән, үмумхалг тәрәфиндән һэртэрәfli гайғы илэ эһатә эдилмәсилә изаһ эдилир. Халг маарифи үзрә дөвләт бүдчәсинин илдән-илэ хейли мигдарда артмасы, тәһсил ишинэ илдән-илэ күлли мигдарда дөвләт вәгаитинин сәрф эдилмәси буну ачыг көстәрир.

Азәрбайчан маариф үзрә республика бүдчәси 1946-чы илдә 560 миллион манат олдуғу һалда, 1950-чи илдә 762 миллион, 1955-чи илдә 897 миллион вэ 1957-чи илдә исә 1.028,7 миллион маната чатмышдыр ки, бунун да 60 фаиздән чоһу үмуми тәһсил мәктәблэринэ сәрф эдилмишдир.

Бундан элава мәктәб ишинэ дәмир йол идарәси, тәсәррүфат вэ һәмкарлар тәшкилатлары да хейли вәсаит сәрф этмиш вэ эдирләр.

Республика мәктәблэринин мадди тә'лим базасы дурмадан зәнкинләшдирилир. Мәктәбләр элағадар авадалыгла, кабинэ вэ лабораторияларла, әяни вәсаит вэ тәсәррүфат шейләри илэ, э'малатханалар вэ тәдрис-тәчрүбә саһәләрилә тәһиз эдилмәкдәдирләр.

Ени мәктәб биналарынын сайы илдән-илэ чоһалмагдадыр. Республика мәктәблэриндә олан шакирд ерлэринин мигдары 1946-чы илдә 324,5 мин олдуғу һалда 1955-чи илдә 388 минә чатмышды. Тәкчә 1954 вэ 1955-чи илләрдә 7.682 шакирд ерләшән 22 мәктәб бинасы дөвләт тәшкилатлары тәрәфиндән тикилиб истифадәйә верилмишдир.

Республика мәктәблэринэ илдән-илэ көстәрилән үмумхалг ярдымы да мәктәблэрин мадди базасыны хейли зәнкинләшдирир. Колхозларын өз вәсаит вэ ишчи гүввәләри илэ илдә онларла мәктәб биналары, мәктәб биналарына элава отаглар тикиб халг маарифи органларына вермәләри, мәктәблэрин тә'мириндә, авадалыгла тәһизиндә эмәли ярдым көстөрмәләрини айрыча гейд этмәлийик. Тәкчә 1954—1955-чи илләрдә колхозларын хәрчилә вэ колхозчулар тәрәфиндән 63 мәктәб бинасынын тикилмәси буну чанлы мисалдыр.

Фәрәһлә гейд этмәк лазымдыр ки, фабрика вэ заводларымыз, совхоз вэ МТС-ләримиз әллэриндән кәлән мадди көмәйи мәктәблэримиздән эсиркәмир, мәктәблэрин политехники базасынын ярадылмасында онлара мүйһән

әмәли ярдым көстәрирләр. Мәһз бүтүн бу әлверишли шәраит нәтижәсиндә, Коммунист партиясынын милли сийәстинин дөнмәдән тәтбиги вә гәләбәси сайәсиндә Азәрбайчанда тәһсил ишләри индики йүксәк сәвийәсинә чатмышдыр. Мәһз бу әлверишли шәраит онун кәләчәк әзәмәтли йүксәлиши үчүн мөһкәм зәмин тәшкил әдир.

В. Мәктәб тәлими мәзмунунун тәкмилләшдирилмәси. Мәктәбдә тәлим ишләринин кейфийәтини яхшылашдырмаг, мәлум олдугу үзрә, мүййән дәрәчәдә онун мәзмунундан асылыдыр. Мәһз она көрә дә мұһарибәдән сонраки динч гуручулуг дөврүндә республиканын маариф органлары гаршысында дуран башлыча мәсәләләрдән бири мәктәбдә шакирдләрә верилән тәһсилин мәзмунуну яхшылашдырмаға вә тәкмилләшдирмәйә, ону сосялист һәяты илә даһа сых багламаға, дөврүн тәләбләринә чаваб верәчәк йүксәклиә галдырмаға чалышмагдан ибарәт олды.

Азәрбайчан совет мәктәбләриндә тәһсилин мәзмунуну ингилабдан әввалки мәктәбләрә хас олан «онда доггузу тәһриф әдилмиш вә онда бири кәрәксиз биликләр» (В. И. Ленин) дейил, һәгиги әлми биликләр тәшкил әдир. Азәрбайчан совет мәктәбләри мұасир буржуа мәктәбләри илә мүгайисә әдилмәйчәк дәрәчәдә йүксәк әлми-педагожи принципләрә әсасән тәртиб әдилмиш тәдрис планы, тәдрис програмлары вә ана дилиндә дәрәс китаблары илә тәмин вә тәһниз әдилмишдир.

Азәрбайчан халг маариф органлары үчүн вахтилә ән чәтин мәсәләләрдән бири олан, ана дилиндә дәрәс китабларынын нәшри проблеминин әсас әтибарилә һәлл әдилмиш олмасыны айрыча гәйд әтмәлийик. Бу мұһүм мәктәб сәнәдләри, кейфийәт әтибарилә дурмадан тәкмилләшдирилмәли олсалар да, мәктәбләримиздә тәлимин ана дилиндә вә йүксәк әлми вә сийәси сәвийәдә апарылмасыны тәмин әдирләр.

Азәрбайчан совет мәктәбинин бу мұһүм наилийәти асанлыгла газанылмамышдыр. Мәктәбләримиз үчүн тәртиб әдилән тәдрис планлары, програмлар вә дәрәс китабларында вахтилә мұхтәлиф методик вә әлми сәһвләрә, һәтта тәһрифләрә дөфәләрлә йол верилмишди. Коммунист партиясынын көстәрдийи гайгы вә рәһбәрлик нәтижәсиндә бу сәһвләр үзә чыхарылмыш вә арадан галдырылмыш-

дыр. Мәктәбин иш мәзмуну, онун гаршысында гоюлан мәгсәдә, тәдрис әдилән фәнләрин сийәсилик хусусийәтләринә, һәмчинин шакирдләрин яш хусусийәтләринә уйғун олараг арасы кәсилмәдән тәкмилләшмиш вә тәкмилләшмәкдәдир.

Тәкчә мұһарибәдән сонраки динч гуручулуг дөврүндә тәлимин мәзмунуну тәкмилләшдирмәк, онун әлми вә сийәси сәвийәсини йүксәлтмәк, ону һәята яхылашдырмаг үчүн бир сыра чидди тәдбирләр гәбул әдилмишдир. Мәктәбин сон 10—12 ил әрзиндә бир нечә дөфә дөйишдирилән тәдрис планы партиянын XIX гурултайындан сонра хейли дөйишдирилмиш, һәлә тамамилә тәкмилләшдирилмиш олмаса да хейли яхшылашдырылмышдыр. Политехники тәлимин тәтбиги илә әлағәдар олараг тәдрис планына әмәк (I—IV сийәфләр үзрә) вә практикы мөшгәләләр (V—VII сийәфләр үзрә) кәнд тәсәррүфаты, машынышүнаслыг вә электротехника үзрә (VIII—X сийәфләрдә) практикумлар, һәмчинин истәһсалат әкскурсиялары (IV—IX сийәфләр үзрә) дахил әдилмиш, физика үзрә һәфтәлик саатларын мигдары бир гәдәр артырылмыш вә с.

Мәктәб програмлары вә дәрәс китабларынын да яхшылашдырылмасы, мөфкүрә чәһәтдән сағламлашдырылмасы вә тәкмилләшдирилмәси сәһәсиндә мүййән ирәлиләмәләр олмушдур. Хусусилә Коммунист партиясынын мөфкүрә мәсәләләринә даир ирәли сүрдүйү тәләбләр зөмининдә дилләр вә әдәбийят үзрә олан програм вә дәрәс китабларынын идея-сийәси чәһәтдән яхшылашдырылмасы сәһәсиндә хейли ишләр көрүлдү. Һәр шәйдән әввәл вәзифәси «кәнчләри дүзкүн тәрбийә әтмәкдә, онларын тәләбләринә чаваб вермәкдә, сағлам, өз ишинә инанан, маниәләрдән горхмаян, һәр чүр маниәни арадан галдырмаға һазыр олан ени нәсл тәрбийә әтмәкдә дөвләтә ярдым көстәрмәкдән»¹ ибарәт олан совет әдәбийятынын һәчми орта мәктәбин әдәбийят програмында хейли кенишләндирилди ки, бу да әдәбийят дәрәсләринин тәһсил вә тәрбийә имкәнларыны хейли зәнкинләшдирди.

Дилләр үзрә олан дәрәс китаблары әсаслы сурәтдә көздән кечирилди, кәһнәлмиш, тәрбийәви чәһәтдән әһәмийәт-

¹ «Звезда» вә «Ленинград» мәчмүәләри һаггында УИК (6) П МКнын 14 август 1946.чы ил тарихли гәрарындан. Бах, «Азәрбайчан мәктәби» журналы, 1946.чы ил, № 5.

тини итирмиш, мэфкурэ чәһәтдән сағлам олмаян материаллардан хейли тәмизләнди.

Биоложи фәнләр үзрә олан програм вә дәрс китабларында да бөйүк дәйишликләр эдилди ки, бу да онларын мүртәчә маһийәт дашыян Вейсман, Морган, Мендел нәзәрийәләринин тә'сириндән тәмизләниб Миччурун биоложиои вә Павлов физиолокиясы әсасында тәртиб эдилмәләриндән ибарәт иди.

Башга мәктәб фәнләринин дә мазмунуну элми вә мэфкурәви чәһәтдән яхшылашдырмаг үчүн мүйәйән ишләр көрүлдү. Бунларла бәрабәр сон илләрдә шакирдләрин һәддиндән артыг тә'лим йүкләрини йүнкүлләшдирмәк мәгсәдилә әдәбийят, тарих, чоғрафия кими фәнләр үзрә програм вә дәрс китабларынын бир гәдәр ихтисар эдилмәси, физика, химя кими фәнләрин програм вә дәрс китабларыны политехники тә'лим тәләбләринә әсасән енидән тәртиб өтмәк дә тә'лимин мазмунуну яхшылашдырды.

Сов.ИКП XX гурултайынын гәрарларына әсасән диләр, әдәбийят, һәмчинин ССРИ Конститусиясы вә тарих, хүсусән ССРИ тарихи үзрә програм вә дәрс китабларыны шәхсийәтә пәрәстиш бәласындан тәмизләмәк һәммин фәнләрин мазмунуну хейли тәкмилләшдирмиш олдү.

Айдын бир мәсәләдир ки, програм вә дәрс китабларынын бу чүр сәһвләрдән әсаслы сурәтдә тәмизләниб марксизм-ленинизм принципләринә тамамилә чаваб верәчәк гайдада тәртиб эдилмәси мәктәбдә тә'лим-тәрбийә ишләри сәвийәсинин йүксәлдилмәсинә, тә'лими һәятла сых бағламаға хидмәт эдир.

Г. Тә'лим-тәрбийә ишләриндә сынагдан чыхмыш үсүл вә формаларын тәтбиги. Республика мәктәбләринин кейфийәтчә йүксәлиши һәм дә тә'лим-тәрбийә ишләринин өлми чәһәтдән әсасландырылмыш вә тәчрүбәдә сыннанмыш мүхтәлиф форма вә үсуллар васитәсилә апарылмасында ифадә олунур.

Мәктәбләримизин йүксәлиши бир тәрәфдән марксизм-ленинизмә, Коммунист партиясы Мәркази Комитәсинин вә Совет һөкүмәтинин мәктәбләр һаггында гәбул этдикләри тарихи гәрарлара әсасән, о бири тәрәфдән дә классик педагокиканын прогрессив фикирләрини тәнгиди сурәтдә өйрәнмәклә, совет мәктәбләринин топламыш олдүгү яхшы тәчрүбәләрдән истифадә әтмәклә, һәмчинин көркәмли совет педагогларынын педагожи ирсини мәнимсәмәклә, көһ-

нә мәктәбләрин ярарлы үсулларындан истифадә әтмәк, ярарсыз палыгларына гаршы мүбаризә әтмәклә әлдә эдилмишдир. Мәктәбләримиздә тәтбиг эдилән тә'лим-тәрбийә форма вә үсуллары сыннанмыш, мүхтәлиф вә зәнкиндр. Бунлар тә'лим-тәрбийәнин мазмун вә вәзифәләринә хидмәт әтмәк, шакирдләрин яш хүсусийәтләрини нәзәрә алмаг көгтейи-нәзәриндән сынагдан чыхарылмыш вә шакирдләри билик, бачарыг вә вәрдишләрлә силаһландырмаг, онлары коммунизм руһунда тәрбийә әтмәк үчүн мүйәллимләрә әлвәришли имкаң ярадыр. Мәктәбләримизин бу мүйүм наилийәти дә өз-өзүнә әмәлә кәлмәмишдир, чидди мүбаризә нәтичәсиндә әлдә эдилмишдир. Бир заман варды ки, совет мәктәби гуручулуғунун илк илләриндә тәчрүбәсизликдән, һәмчинин сәһв вә тәһрифләр нәтичәси олараг, буржуа мәктәбләринин тә'лим формалары вә үсуллары һәддән артыг йүксәк гиймәтләндирилди. Бу форма вә үсуллары совет мәктәбләринә тәтбиг әтмәйә чалышараг, көһнә рус мәктәбләринин яхшы тәчрүбәләрини гиймәтләндириширди. Бу вә я башга тә'лим-тәрбийә үсулуну универсал шәклә салмаға чәһд эдир, һәтта тәрбийә ишиндә спесифик үсулларын белә олмадығыны сүбүт әтмәйә чалышырдылар вә с. Партия вә һөкүмәтин мәктәб һаггындакы гәрарлары бу сәһвләри дә ифша этди, мәктәбләримизин онлардан тәмизләди, мәктәб ишләринин йүксәк кейфийәтинин тә'мин әтмәк үчүн тә'лим вә тәрбийәнин форма вә үсулларыны дүзкүн сечмәкдә вә зәнкинләшдирмәкдә мүйәллимләри кениш йола чыхарды.

Мәкәр дидактик вәзифәләрдән асылы олараг тә'лимин әсас формасы олан дәрсин мүхтәлиф типләринин тәтбиг эдилмәси, мүйәллимин шакирдләрлә фәрди иш апармасы, шакирдләри эвә верилән дәрс тапшырыглары үзәриндә ишләтмәк; шакирдләрә билик вермәк (шифаһи шәрһ, мүсаһибә вә с. үсулларла) билик вә бачарыглары даһа да мөһкәмләндирмәк (чалышмалар, тәкрат вә с.), шакирдләрин мүвәфәғийәтләрини һесаба алмаг вә гиймәтләндирмәк (шифаһи сорғу, контрол язы ишләри вә с.) тә'лим мәгсәди үчүн ярарлы мүхтәлиф форма вә үсулларын тәтбигини көстәрмири?

Мәкәр коммунист әхлагы тәрбийәсинин мүхтәлиф вәзифәләрини еринә етирмәк үчүн фәнләрин тәдрисиндән, инандырма, алышдырма, һәвәсләндирмә вә чәза үсулларындан, ичтимаи иш, хүсусилә ичтимаи-файдалы ишләр-

дән (әмәкдән), нүмунәдән вә с. истифадә этмәк, синифдән вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрдән истифадә этмәк, Ленин комсомолунун, кәнч пионерләр тәшкيلاتынын, шакирдләр комитесинин мәктәбиләр арасында апардыглары мөзmunлу тәрбийә ишләриндә тәтбиг этдикләри мұхтәлиф тәрбийә формалары вә үсуллары тәтбиг этмәк дедикләримиз үчүн чанлы мисал дейилми? Шүбһәсиз, бүтүн бунлар тә'лим вә тәрбийә ишләринин форма вә үсуллары нөгтеи-нәзәриндән мәктәбләримизин сән инкишаф һәддинә чатдығыны көстәрмир. Мәктәбин зәнкин тәчрүбәси әввәлләрдә олдуғу киши кәләчәкдә дә тә'лим вә тәрбийә ишләринә даир ени-ени форма вә үсуллар ирәли сүрәчәк вә беләликлә дә, мәктәб ишләринин ени йүксәлишини тә'мин әдәчәкдир.

Г. Умумтәһсил фәнләринин тә'лими низама дүшмүшдүр. Республика мәктәбләринин кейфийәтчә инкишафына аид көстәрчиләрдән бири дә ондан ибарәтдир ки, бүтүн әсас үмуми тәһсил фәнләринин тәдриси низама дүшмүш, мәктәбләримизин бөйүк бир писми артыг «әсас нөгсаны», демәк олар ки, арадан галдырмыш, техникум вә али мәктәбләрдә мұвәффәгийәтлә охуя билән тәләбә һей'әти етишдирмәйин өһдәсиндән кәлир. Республиканын али вә орта ихтисас мәктәбләринә тәләбә тәбулунун илдән-илә бөйүк конкурслар әсасында апарылмасы дедикләримизи ачыг көстәрир.

Бир тәрәфдән мәктәбләрдә тә'лим ишләринин нормал кедиши үчүн лазым олан шәраитин ярадылмыш олмасы, о бири тәрәфдән мұәллимләр күтләсинин, хусусән габагчыл мұәллимләрин инадла чалышмасы, тәчрүбәдә сынанымыш йоллары инам вә усталыгла ишә тәтбиг этмәси нәтичәсиндә мәктәб фәнләринин тәдриси, шакирдләрин билик сәвийәси тәдричән йүксәлмиш вә яхшылашмагдадыр. Азәрбайчан вә рус дилләринин, һәмчинин әдәбийятын тәдрисиндәки ирәлиләмәләри хусусилә гәйд этмәк лазымдыр.

Мұһарибәдән сонракы дөврдә республика мәктәбләриндә үмумийәтлә ана дилинин, о чүмләдән Азәрбайчан дилинин, һәмчинин әдәбийятын тәдрисинә хусуси диггәт верилмәйә башланды. Буну һеч дә тәсадүфи һесаб этмәк олмәзды.

М. И. Калинин һәлә 1941-чи илдә мәктәбли кәнчләрә мұрачигәтлә дейирди ки: «Ана дилини өйрәнмәк—бөйүк ишдир. Инсанлар өз дүшүнчәләринин ән али наилийәтлә-

рини, ән дәрин биликләрини вә ән аловлу дуйғуларыны сөзлә айдын вә дүзкүн ифадә әдә билмәсәләр, бүтүн бунлар башга адамларә мә'лум олмәз. Дил, фикри ифадә этмәк үчүн бир васитәдир. Фикир исә ялныз о заман фикир олур ки, диллә ифадә эдилир, дил васитәсилә мейдана чыхарылыр...»¹.

Ана дилинин мәктәб фәнләри системиндә тутдуғу мұһүм мөвгә һәр бир мұәллимә айдын олмушдур. Мұәллимләр билирләр ки, фәннин тә'лим эдилдийи дили яхшы билмәйән шакирд башга фәнләрдән дә яхшы охуя билмәз. Савадынын сәвийәси ашағы олан шакирд билик мәнбәи олан китабдан сәмәрәли истифадә әдә билмәз, үмуми инкишафыны йүксәлтмәкдә ачизлик көстәрәр, бир сөзлә тә'лимдә һәмишә керә галар.

Мәһз она кәрә дә мұһарибәдән сонракы дөврдә шакирдләрин ишфаһи вә язылы дил мәдәнийәтләринин инкишафына хусуси диггәт верилмәйә башланды. Бу мөвгәд үчүн тәдрис планларында ана дилинә верилән саатларын сайы бир гәдәр артырылды, мәктәбләрдә язы мәшғәләләр аз-чох низама салынды, мәктәбләрин чохунда ваһид орфография режими яратмаға чалышдылар, габагчыл мұәллимләр шакирдләрин языларына даһа чидди тәләбләр вермәйә башладылар, шакирдләрин савадыны вә үмуми инкишафыны йүксәлтмәк үчүн мұхтәлиф йоллар вә васитәләр тәтбигинә чәһд этдиләр вә с. Бу чүр тәдбирләр тәкчә шәһәр мәктәбләриндә дейил, һәм дә бир чох кәнд мәктәбләриндә өзүнә ер тутмушдур. «Азәрбайчан мұәллими» гәзети һәлә 1954-чү илдә (№ 51) язырды ки, Күрдәмир районунун Моллакәнд орта мәктәбиндә Азәрбайчан дилинин тәдрисинә хусуси фикир верилир, орада сайт вә самитләрин тәснифини, нитг һиссәләрини, һөһмләрин һал шәкилчиләрини вә суалларыны көстәрән хусуси чәдвәлләр, фә'лин мә'начә нөвләрини көстәрән схем һазырламышлар, шакирдләрин һүснхәттинә, сәлигәли вә тәмиз дәфтәр сахламаларына, сөз әһтиятларынын зәнкинләшдирилмәсинә хусуси диггәт верилир.

Имтаһанлар көстәрир ки, орта мәктәб мә'зунларынын әксәрийәти әдәбийятын синфилийини баша дүшүр, язычынын әсас идеясыны, әсәрин бәдиһи пиймәтинин, әсәрдә

¹ М. И. Калинин, «Коммунист тәрбийәси һаггында», Баки: Ушагкәнчәшр, 1948-чи ил, сәһ. 105.

иштирак эдән шәхсийәтләрин сәвийәсини гәнаәтбәхш бир сурәтдә мүййән эдирләр. Онлар тәһлил олуна бу вә я башга әсәрин зәиф ерләрини тәһгид эдир, бир әсәри о бири илә мүйәйсә эдир вә әсәр һатғында долгун фикир сөйләмәйи бачарырлар. Йохламалар һәм дә кәстәрир ки, бир чох орта мәктәбләрин мәзунлары инша языларында мүстәгил фикир йүрүтмәйи, ардычыллыға рәйәт этмәйи, сечдикләри мөвзуу дөврүн ичтимаи-тарихи һадисәләри илә әлағәләндирмәйи, бәди әсәрләрдән ситат вә парчалар кәтирмәклә өз фикирләрини әсәсләндирмағы, мөвзуу әсәсән әһатә этмәйи бачарырлар¹.

Бүтүн бу кейфийәтләр һәр шейдән әввәл габагчыл әдәбийят мүүәллимләринин сәмәрәли вә фәдакар әмәкләринин бәһрәсидир. Ифтихар һиссилә дейә биләрик ки, инди республикамызда йүзләрлә дәйәрли, өз ишинин устасы олаң Азәрбайчан дили вә әдәбийят мүүәллимләри етишмишдир. Гочаман вә әмәкдар мүүәллим Т. Хәләфов (Гарякин), әмәкдар мүүәллим А. Ахундов (Тавус району), бачарыгылы вә гайгыкеш мүүәллим М. Гиясбәйли (Ағстафа), һазырлыгылы вә тәшәббүскар мүүәллим Ә. Ибраһимов (Күрдәмир) вә йүзләрлә башгалары мәнз бу чүр мүүәллимләрдәндир.

Һәмчинин республиканын рус мәктәбләриндә рус дили вә әдәбийяты, эрмәни мәктәбләриндә эрмәни дили вә әдәбийяты тәдрисиндә мүййән наилийәтләр әлдә эдилмишдир.

Республиканын Азәрбайчан вә башга милли мәктәбләриндә рус дили вә әдәбийятынын тәдриси саһәсиндә дә хейли ирәлиләмәләр олмушдур.

Чох аз мигдарда шакирди олаң тәк-тәк ибтидаи мәктәбләрдән башга республиканын бүтүн гейри-рус орта, еддииллик, вә ибтидаи мәктәбләри рус дили мүүәллимләри илә тәмин эдилмишдир. Рус дили үзрә дәрәс китабларынын кейфийәти хейли яхшылашдырылмыш, синифдән кәнар оху әсәслы сурәтдә низама дүшмүш, мүүәллимләр үчүн методик ярдым кәстәрилмәси күчләндирилмишдир.

Азәрбайчанлы, һәмчинин Азәрбайчанда олан эрмәни, күрчү, удин вә башга халглара мәнсуб кәнчләрин рус дилини өйрәнмәйә олан һәвәсләри һәгигәтән диггәтәләйиг вә фәрәһләндиричидир. Азәрбайчан кәнчләри рус дилини ана дили гәдәр севири, ону өйрәнмәклә зәнкин рус

мәдәнийәтиндән истифадә әдә биләчәкләрини, ССРИ-дә олаң башга гардаш халглара яхында әлағә сахлая биләчәкләрини, сияси-әлми керүш даирәләрини даһа чох кенишләндирә биләчәкләрини, формача милли, мөзмунча сосялист мәдәнийәтини даһа сүрәтлә инкишаф этдирә биләчәкләрини дәриндән дәрк әтмишләр. Ана дили вә әдәбийятын тәдриси саһәсиндә олдуғу кими рус дили вә әдәбийяты тәдриси саһәсиндә мәктәбләримизин газанмыш олдуғу наилийәтләр һәм дә бунунла изаһ эдилир.

Азәрбайчанда инди йүзләрлә мәктәб вардыр ки, онларда рус дили вә әдәбийятынын тәдриси мүййән методик нөгсанларына бахмаяраг, низама дүшмүш вә гәнаәтбәхш бир сәвийәдә апарылыр. Һазырлыгылы рус дили мүүәллимләри илә тәмин эдилмиш олаң бу мәктәбләрдә рус дилинин грамматикасыны өйрәнмәйә, шакирдләрин сөз әһтиятыны зәнкинләшдирмәйә, шакирдләрин шифаһи вә язылы дил мәдәнийәтләрини инкишаф этдирмәйә хүсуסי диггәт верилир.

Мүүәллим З. Сәфәрованын (Бақы шәһәри 176 нөмрәли мәктәб) рус дили үзрә апардығы дәрсләрин чидди бир сурәтдә дүшүнүлмүш олмасы, мүхтәлиф тәлим үсулларынын вә гайдаларынын тәтбиг эдилмәси, шакирдләрдә фәаллыг вә һәвәс оятмасы әтибарилә фәргләнир. Сәфәрованын шакирдләринин кәлмә әһтиятлары зәнкин, әлдә әтмиш олдуғлары шифаһи вә тәһрири вәрдишләри мөһкәм олур, рус дилиндә китаблары рәван охуюрлар.

Степанакертдәки 2 нөмрәли мәктәбин рус дили мүүәллими Ю. Хачиян да диггәтәләйиг нәтичәләр әлдә эдир. О, өз дәрсләрини чох марагылы гурур, әяни вәсаитдән бачарыгла истифадә эдир, шакирдләринә мөһкәм язы вәрдишләри ашылайыр, онларын шифаһи нитгләриндә вә языларында мүшаһидә әтдийи нөгсанлары сәбрлә, ардычыллыг вә инадла дүзәлдир вә онлара дүзкүн язмаг гайдаларыны өйрәдир.

Мүүәллим П. Мәммәдовун (Дәвәчи району), Н. Кунсевичин (Масаллы району), П. Даниелянын (Мардакерт району), Ш. Байрамовун (Нуха району), К. Гарагашлынын (Кировабад), Ф. Гулиеванын (Нахчыван) вә бир чох башга габагчыл рус дили мүүәллимләринин дә дәрсләрини вә әлдә әтдикләри нәтичәләри бу чүр сәвийәләндирмәк олар.

¹ Бах, «Азәрбайчан мүүәллими» гәзети, 1955-чи ил, № 31.

Бу габагчыл мөөллимлэрин дэрс дедиклэри шакирдлэрин эксэриййэти али вэ орта ихтисас мэктэблэринэ дахил оларкэн рус дилиндэн гэнээтбэхш имтаһан верир, языларында кобуд сәһвэ йол вермирлэр. Онлар рус дилиндэ данышыр, баша дүшүр, өз фикирлэрини рус дилиндэ шөрһ эрир, рус дилиндэ олан эдәбиййәтдан сәрбәст истифаде этмәйи бачарырлар. Ифтихар һиссилә дейә биләрик ки, рус дилинин тәдриен артыг әввәлләрдә олдуғу гәйри-гэнээтбәкш вәзиййәтдән чыхмыш, хейли низама дүшүмүш вэ өз файдалы нәтичәлэрини вермәкдәдир.

Риязийәт вэ физика, тарих вэ чография, биолокия вэ химия кими фәнлэрин тәдрисиндә дә мүййән ирәлиләмәләр олмушдур.

Габагчыл мөөллимләримизин тәлимин мұхтәлиф тәһкилат формаларындан, хусусилә онун әсас формасы олан дәрәдән, мұхтәлиф тәлим үсулларындан, әяни васитәләрдән, лаборатория вэ кабинәләрдән усталыгла истифаде этмәлэрини дә тәлим ишләриндә әлдә этдиймиз наилийәтләр кими гиймәтләндирмәлийик.

Габагчыл мөөллимлэрин ишләринин фәрәһләндиричи нәтичәлэри, һәмчинин онларын бу нәтичәлэри әлдә этмәк үчүн тәтбиг этдиклэри йоллары диггәтлә көздән кечирдикдә айдын олур ки, габагчыл мөөллимлэрин бу наилийәтлэринин «сирри» онларын там бир мәсулийәт һисси илә өз вәзифәлэринә янашмаларында, һәр дәрәсә мүкәммәл һазырлашмаларында, һәр дәрәси педагожи мәһарәтлә апармаларында, һәр шакирдин дәрәсә фәалийәт кәстәрмәсинә, әвә верилән тапшырыглары мустәгил, дүзкүн вә сәлигә илә еринә етирмәсинә чәһд этмәләриндәдир. Шүбһәсиз ки, бу габагчыл мөөллимлэрин тәчрүбәлэри, ишләринин хусусийәтлэри, узун илләр бою яратмыш олдуглары иш үслубу, чалышдыглары шәраит олдуғча мұхтәлифдир. Лакин онлары бирләшдирән вәһид бир мәгсәддир ки, о да һәр нә баһасына олурса-олсун, чәтинликләрдән горхмамаг, онлара гаршы сәбрлә, мәнәһәтлә мубаризә апармаг, педагожи мәһарәт вә инадла сәрф эдилән әмәк нәтичәсиндә тәлим ишлэри сәһәсиндә дурмадан ирәлиләмәк вә ени-ени мүвәффәгийәтләр гәзанмагдыр.

Мәһз мөөллимләримизин вэ биринчи нөвбәдә габагчыл мөөллимлэрин фәалийәти нәтичәсиндә, мэктәбләр үчүн ярадылмыш олан әлвершли шәраит зәмининдә тә-

лим ишлэри сәһәсиндә мүййән наилийәтләр әлдә эдилмишдир.

Д. Политехники тәлим әсасында мэктәб ишләринин енидән гурулмасы үзрә илк аддымлар. Сосялист халг тәсәррүфаты ижишафанын мүасир дөврү, техниканын, механикләшдирмә вә автоматлашдырманын чошғун тәрәггиси, тәкмилләшдирилмиш технолокиянын тәтбиги илә характеризә олундуғу белә бир шәраитдә, халг тәсәррүфаты, тәкчә йүксәк техники һазырлығы олан мүтәхәссисләр дейил, һәм дә кениш политехники көрүшә малик олан, истеһсалатын әлми-техники әсасларындан баш чыхаран, зәрури истеһсалат әмәйи вәрдишлэри илә силаһланмыш фәһлә вә колхозчу етишдирмәйи ганунауйғун зәрурийәт кими тәләб эдир. Айдын мәсәләдир ки, отузунчу иллэрин орталарындан әтибарән яһныз нәзәри вә формал билликләр вермәйә мейл эдән, мүййән мәнәда һәятдан айры дүшән мэктәб тәлими бу мүһүм вәзифәни еринә етирмәкдә ачизлик кәстәрирди. Мәһз она керә дә Сов.ИКП XIX гурултайынын бешинчи бешиллик план (1951—1955) һаггындакы Директивләриндә орта мэктәбләрдә политехники тәлимин һәята кечирилмәсинә башламаг вә үмуми политехники тәлимә кечмәк үчүн лазым олан тәдбирләр көрүлмәсинә даир кәстәришләр верилди.

XIX гурултайдан сонра кечән үч-дөрд ил әрзиндә политехники тәлимин тәтбиги вә яйылмасы сәһәсиндә бәзи әмәли ишләр көрүлдү, лакин бу көрүлән ишләр Сов.ИКП XX гурултайы тәрәфиндән гәнәэтбәкш һесаб олунмады.

XX гурултай мэктәблэри политехникләшдирмәйи сүр'әтләндирмәйи халг маарифи сәһәсиндә әсас бир вәзифә кими ирәлн сүрдү. Н. С. Хрушшов йолдаш XX гурултайда сөйләдийи мәрүзәдә демийшдир ки: «Тәһсилни һәятдан мүййән гәдәр айры олмасы, мэктәбни битирәнлэрин әмәли фәалийәти үчүн кифайәт гәдәр һазырлығы олмамасы бизим мэктәбни чидди нөгәсаныдыр». Бу нөгәсанын әсас сәбәбини Н. С. Хрушшов йолдаш мэктәблэрин политехникләшдирилмәсинин чоһ ләһк кетмәсиндә көрүрдү. Вәзифә политехники тәлимни әлә сүр'әтләндирмәк вә яхшылашдырмагдан вә бу мәгсәд үчүн тәлим ишлэрини енидән әлә гурмагдан ибарәтдир ки, «ониллийи битирән оғлан вә гызларын алд тәһсил алмаг үчүн йол ачан яхшы орта тәһсилә олсун вә әйни заманда онлар

эмәли фәәлийәт үчүн һазыр олсунлар», чүнки, ониллик үмуми тәһсилни тәтбиги илә әләгәдар олараг «мәктәби гуртаранларын чох һиссәси дәрһал халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндә әмәклә мәшгул олмаға башлачардыр».¹

Бу мүһүм вәзифәни еринә етирмәк үчүн мәктәбләрин политехникләшдирилмәсини тезликлә һәятә кечирмәнин зәрурийәтини гәйд әтмәклә ХХ гурултай илә ХХ гурултайдан соңра бу саһәдә мүәййән әмәли ишләрә башланмышдыр.

Мәктәбләримизин политехникләшдирилмәси саһәсиндә диггәтәлайыг чәһәт ондан ибарәтдир ки, ХХ гурултайдан, хүсусән ХХ гурултайдан соңра бу саһәдә мүәййән әмәли ишләрә башланмышдыр.

Габагчыл мәктәб вә мүәллимләр үмумтәһсил фәнләринин (физика, кимя, биолокия вә с.) тәдрисиндә, истәһсалат экскурсиялары васитәсилә, әмәлатхана вә тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә, истәһсалат тәлимни васитәсилә вә с. шакирдләри мүасир сәнәә вә кәнд тәсәррүфаты истәһсалатынын ән мүһүм саһәләри илә таныш әтмәйә, тәлимни ичтимай-мәһсулдар әмәклә бағламаға, бөйүйән нәсли әмәйә коммунистчәсинә мүнасибәт руһунда тәрбийә әтмәйә, кәнчләри әмәли һәятә һазырламаға чалышырлар.

Мәсәлән, Бакы шәһәри мәктәбләриндә бир сыра мүәллимләрин, о чүмләдән алты нөмрәли мәктәбин физика мүәллими Н. Н. Шишкинин, 31 нөмрәли мәктәбин кимя мүәллими М. Саламовун өз фәнләри үзрә мүкәммәл лаборатория тәшкил әтмәләри, бу лабораториялардан политехники тәлим мәғбәдилә истифадә әтмәләри, шакирдләри өлчү чиһазлары вә башга чиһазлар үзәриндә ишләмәк, физика вә кимя үзрә әлдәгайырма чиһазлар һазырламағ, физика вә кимя дәрәсләриндә истәһсалат вә машыналарын әлми әсәсләрини өйрәтмәк ишиндә газанмыш олдуғла-

ры тәчрүбә илк аддым олмағ әтибарилә чох гиймәтлидир.

Бунун кими дә бир чох мәктәбләрдә, хүсусән Бакы, Кировабад, Сумгайыт шәһәрләри мәктәбләринин әксәрийәтиндә әмәлатханалар тәшкил әдилмиш, V—VII синиф шакирдләри илә политехники мәзмунда әмәк мәшгәләләри кечилир. Бу саһәдә һәтта мүәййән мүсбәт тәчрүбәләр дә топланмағдадыр. Кировабаддакы 6 нөмрәли орта мәктәбин практикә мәшгәләләр мүәллими С. Нүсейнов әмәлатханада апарылан ишләрдә садәдән мүрәккәбә принципинә чидди әмәл әдир. Белә ки, онун шакирдләри ағач вә метал материалларын нөвләрини, хүсусийәтләрини вә әләмәтләрини ләзыми гәдәр өйрәниб, бу материалларын ишләнмәсиндә практикә вәрдишләр әлдә әтмишләр. Мәктәбин V—VI синиф шакирдләри әмәлатханада ағач вә металларын мишарланмасы, бурғу илә дешилмәси, йонулмасы вә с. әмәлийәтләри сәрбәст олараг ичрә әдирләр. VII синиф шакирдләри исә ики група айрылараг чилинкәр-гурашдырма вә электрик-гурашдырма ишләри илә мәшгул олурлар. Бу синифдә нутромәрин һазырланмасы башлыча иш кими нәзәрдә тутулур»¹.

Йүзләрдә кәнд вә шәһәр орта вә еддиллик мәктәбләри нәздиндә тәдрис-тәчрүбә саһәләри тәшкил әдилмиш, ботаника дәрәсләри илә әләгәдар олараг орада әмәли ишләр апарылыр, шакирдләри кәнд тәсәррүфаты әмәйинә алышдырыр вә хүсусән кәнд тәсәррүфатынын әлми әсәсләри илә таныш әдирләр. Бир чох мәктәбләрин тәдрис-тәчрүбә саһәләринин яхшы тәчрүбә әлдә әтмәләри, колхозлара шитил вә тохум вермәләри хүсусилә диггәтәләйигдио.

Исмайыллы орта мәктәбинин директору әмәкдар мүәллим И. Нәсәнов мәктәбин тәдрис-тәчрүбә саһәсинин көрдүйү ишләрдән бәһс әдәрәк кәстәрир ки, «саһәнин шитиллийиндә «Азәри» вә «сыхкөз» нөв тут ағачларынын 32 миндән артыг ени, мәһсулдар, әли вә зәриф ярпағлы гибридини етишдирдик. 1956-чы илдә районун барамачылығла мәшгул олан 8 колхозуна һәммин гибриддән 13 мин әдәд вердик вә бу ил колхозлара вермәк үчүн 18 мин тинки һазырламышыг»². Лачын району Гаргышлаг кәнд орта мәктәбинин тәбиййәт мүәллими Әшрәф Әйва-

¹ Бах, «Азәрбайҗан мүәллими» гәзәти, 1957-чи ил, № 14.

² Бах, «Коммунист» гәзәти, 1957-чи ил, № 85.

¹ Н. С. Хрушшов, «Партиянын ХХ гурултайына Сов.ИКП МК-нын һесабаг мәрүзәси», Бакы, Азәрнәшр, 1956-чы ил, сәһ. 97.

² «...Сов.ИКП ХХ гурултайынын Директивләри», Бакы, Азәрнәшр, 1956-чы ил, сәһ. 64.

зовун, Мардакертдәки орта мәктәбин мұәллимләри С. Қаспарян вә Е. Осипяныи, Астара району Пенсәр орта мәктәбинин директору Г. Мирзәевин вә башгаларынын да бу сәһәдә дигтәтәлайиң тәчрүбәләри олдугуну гейд этмәлийик.

1956—57-чи илдән кенишләнмәйә башлаян истеһсалат тә'лими сәһәсиндә мәктәбләримизин илк тәчрүбәсини айрыча гейд этмәлийик. Истеһсалат тә'лими кечән синифләр мүййән истеһсалата тәһким эдилир, кәнд тәсәррүфаты, машиншүнаслыг вә электротехника үзрә практикулларла әлагәдар һәфтәдә бир күн мütәхәссисләрин янында истеһсалатда ишләйән машинларла, онларын ишләри илә, техноложии просеслә, элмин истеһсалата тәтбиги илә таныш олур вә әмәли әмәк вәрдишләри әлдә эдилрләр, күтләви истеһсалат ихтисасларындан бирини әлдә этмәйә чалышырлар.

Бакы шәһәриндә 119 синфин, 3.712 шакирди әһтә әдән 67 мәктәбин, Сумгайыт, Кировабәд вә с. шәһәрләрдә бир нечә мәктәб шакирдләринин VIII синифдән ә'тибарән истеһсалат тә'лими кечмәләри политехники тә'лим нөгтеий-нәзәриндән чох гиймәтли тәчрүбәдир.

Мәселән, Бакынын Ленин районунда олан 73 нөмрәли орта мәктәбдә ики истеһсалат тә'лими синфи тәшкил эдилмишдир. Бу синифләрин шакирдләри һәфтәдә бир күн «Красны пролетари» заводуна кедәрәк айры-айры сехләрдә габагчыл вә тәчрүбәли усталарын рәһбәрлийи алтында ишләйрләр. Заводун токар вә чилинкәрлик сехләриндә чалышан шакирдләр дәрә илинин әввәлиндән индийәдәк бургу, йонма, фрезер вә с. дэзкаһларын гурулушу вә ишләмә принципи илә таныш олмуш, мүстәгил сүрәтдә әләт вә машин һиссәләрини һазырламағы өйрәнирләр¹. Бакы шәһәри 66, 193, 157, 148, 69, 91 нөмрәли мәктәбләриндә, һәмчинин Сумгайыт шәһәринин бир нечә мәктәбиндә истеһсалат тә'лими синифләринин ишләри нүмунәви гурулмушдур. Бүтүн бунлар кәстәрир ки, политехники тә'лим сәһәсиндә республика мәктәбләри ирәлийә доғру һәрәкәт этмиш, политехники тә'лим артыг мәктәбләрдә күтләви һал алмышдыр. Вәзифә, атылан бу илк аддымы сүр'әтлә кенишләндирмәк вә политехники тә'лими республиканын бүтүн мәктәбләринин һәятынын

¹ Бах, «Азәрбайчан мұәллимн» гәзети, 1957-чи ил, № 5.

айрылмаз бир һиссәси дәрәчәсинә галдырмагдан ибарәтдир.

Е. Тәрбийә ишләриндәки ирәлиләмәләр. Мүһарибәдән сонракы динч гуручулуғ дөврүндә кәнч нәслин коммунизм руһунда тәрбийә эдилмәси дә мүнүм бир вәзифә кими мәктәбләримиз гаршысында гоюлду. Бу сәһәдә дә мәктәбләримизин әлдә этдикләри наилийәтләр фәрәһләндиричидир. Бу һәр шейдән әввәл ондан ибарәтдир ки, мұәллимләримиз тәрбийә ишләрини сынагдан чыхмыш мүхтәлиф форма вә үсулларла апарырлар. Габагчыл мұәллимләр, сосялист Вәтәнимизә һәдсиз мәһәббәт бәсләйән камил вә истәдадлы нәсл тәрбийә этмәк үчүн бир тәрәфдән тәлим фәнләриндән, диқәр тәрәфдән синифдән вә мәктәбдән кәнар тәдбирләрдән истифадә эдилрләр. Тәрбийә мәгсәди үчүн мүхтәлиф фәнләрин тәдриси просесиндә мұәллимләр элм вә техниканын инкишафында рус вә совет алимләринин кәстәрдикләри хидмәтләри шәһи әтмәйә, мүртәчә буржуа нәзәрийәләрини ифша этмәйә, сосялизмин сияси, иғтисади вә мәдәни системләринин капиталист системләриндән үстүнлүйүнү кәстәрмәйә, дәрәси мүасир һәятымызла, сосялист һәяты илә бағламаға даһа чох фикир вермәйә чалышырлар. Коммунист әхлағы тәрбийәсинин мүхтәлиф үсулларындан (инандырма, алышдырма, нүмунә, һәвәсләндирмә вә с.), синифдән вә мәктәбдәнкәнар тәрбийә тәдбирләриндән истифадә әдәрәк мұәллимләр кәнч нәслә аловлу совет вәтәнпәрвәрлийи һисси, пролетар бейнәлмиләмчилиийи дуйғусу вә бунлар кими нәчиб әхлағи сифәтләр тәрбийә эдилрләр.

Республиканын мәктәбдәнкәнар ушаг мұәссисәләринин—пионерләр эви, кәнч натуралистләр стансиясы, кәнч техникләр стансиясы, ушаг мейданчалары вә с. кениш шәбәкәси ярадылмышдыр. Оң минләрлә мәктәблиләр һәмин мұәссисәләрә чәлб олунараг техникы вә бәдин ярадычылығларыны инкишаф этдирир, сәнае, кәнд тәсәррүфаты вә нәглийәт ишләринә даир билик вә бачарығларыны дәринләшдирирләр, идманла мәшгул олур, өлкәмизи өйрәнмәйә чалышырлар.

Мәктәблиләр арасында тәрбийә ишләринин яйылма-сында комсомол вә пионер тәшкилатларынын ролуну вә көрдүкләри әмәли иши айрыча гейд этмәк ләзымдыр. Пионер яшлы шакирдләрин аз гала һамысынын пионер тәшкилатына чәлб эдилмәси, VII—X синиф шакирдләри-

нин бөйүк эксэриййэтинин комсомол тәшкилатына чөлб эдилмәси вә Ленин комсомолу сыраларында тәрбийә алмасы дедикләримизә парлаг мисалдыр. Кәнчләрин вә ушагларын сияси тәрбийәсини тә'мин этмәк мэгсәдилә мәктәб комсомолчулары мүәллим коллективи илә бирликдә шакирдләрә ССРИ-нин дахили һәятына вә бейнәлхалг вәзыййәтинә даир мә'лумат верир, мә'рузәләр вә мұһазирәләр тәшкил эдир, мұсаһибә вә диспутлар, һәмчинин әдәби диспутлар кечирир, өлкәмизин габагчыл әмәк адамлары, әлм, әдәбийят вә инчәсәнәт хадимләрилә ушагларын керүшләрини тәшкил эдир, шакирдләр арасында комсомол мәтбуаты яйыр, дивар гәзәтләри, бүллетенләр нәшр эдир вә с.

Бакы шәһәриндәки 69 нөмрәли орта мәктәбин комсомол тәшкилатынын иши бир чох мәктәбләрин комсомол тәшкилатларынын фәалийәти үчүн сәчиййәви мисалдыр. Бу мәктәбин комсомол тәшкилаты нәинки дәрәдә керидә галан шакирдләрә көмәк тәшкил эдир, һәм дә шакирдләрин шүүрлу интизамы вә әмәк тәрбийәси илә дә чидди мәшгул олур. 69 нөмрәли мәктәбин комсомол тәшкилатынын һәр синифдә фәаллары вардыр. Бунларын вәситәсилә бүтүн мәктәб шакирдләри арасында комсомолун нүфузуну яйыр вә мөһкәмләндирир, шакирдләри ичтиман вә ичтимаи-мәһсулдар ишләрә чөлб эдир. 1957-чи илин әввәлләриндә метал ғырынтылары топламаг онкүндүйүндә мәктәбин комсомолчулары 12 тондан артыг метал топлайыб дөвләтә тәһвил вермишдиләр¹.

Бу чүр тәдбирләр тәкчә шәһәр мәктәбләринин дейил, бир чох кәнд мәктәбләринин дә иш системиндә әсас ер тутур. Гусар району Эних кәнд орта мәктәбинин илк комсомол тәшкилатынын тәчрүбәси бир чох кәнд мәктәбләри үчүн характерикдир. Эних мәктәбинин комсомолчулары шакирдләр арасында интизамын мөһкәмләnmәсиндә, дәрәдә керидә галан шакирдләрә йолдашылыг көмәйи тәшкил этмәкдә, мәктәбин дивар гәзәтләринин мазмунлу вә мүнтәзәм чыхарылмасында, шакирдләрин тәдрис-тәчрүбә саһәсиндә апарылан әмәк ишләринә чөлб олунмасында, синифдән кәнар охунун яйылмасында вә с. мүәллимләрә яхындан көмәк эдирләр.

Тәлим ишләринин, һәмчинин чохтәрәfli тәрбийәви тәдбирләрин нәтичәсиндә кәнчләримиз совет вәтәнпәр-

¹ Бах, «Азәрбайчан мүәллими» гәзәти. 1957-чи ил, № 2.

вәрлийи вә совет милли ифтихары руһунда тәрбийә олунур, онларда йүксәк вә нәчиб мә'нәви сифәтләр етишир вә инкишаф эдир. Орта мәктәб мә'зунлары алдыглары тәһсил вә тәрбийә нәтичәсиндә ичтимаи вә тәбии һадисәләрә дүзкүн гиймәт вермәйи әсасән бачарыр, бүтүн сә'й вә габилыййәтләрини Вәтәнин тәрәггиси уғрунда сәрф этмәйи арзу эдир вә буна чалышырлар.

Мәктәблиләр бу чүр нәчиб дуйғуларыны сәрбәст мөвзулар үзрә язы ишләриндә даһа ачыг ифадә эдирләр.

Нухадакы 10 нөмрәли мәктәбин Х синиф шакирди Ш. Ибраһимов языр: «Импералистләр совет адамларыны горхутмаға чалышырлар, лакин биз горхаг дейилик, мұһарибә ғызышдыранлара ән яхшы чавабымыз—бешиллик планы мүвәффәгийәтлә еринә етирмәкдән ибарәт олмалыдыр...».

Бакы шәһәри 8 нөмрәли мәктәбин Х синиф шакирди А. Гурбанов языр: «Мән, совет халғынын... дүняны һейрәтә салан әмәк гәләбәләри көстәрдийи дөврдә мүстәгил һәята гәдәм гоюрам. Халғымын садә бир оғлу олмаг әтибарилә мән, инадла чалышыб... Вәтәнимә даһа чох фәйда вермәлийәм, севимли шаирмин:

«... охуюн!
бу паспорту,
Мәнәм
дашыян.
Алын... а!
Яна-яна
галын... а!
Мән
Совет
вәтәндашыям!—

дейә ифтихарла сөйләдийи сөзләри мән дә сөйләмәйә һагг газанмалыям»¹.

Бу чүр мисаллардан чох көстәрмәк олар. Мәктәбләримизин мә'зунлары олаң кәнчләрин нәчиб әхлаги сифәтләри вә йүксәк мә'нәви сималары, о чүмләдән социалист Вәтәнинә олан һәдсиз мөһәббәтләри тәкчә онларын арзуларында вә дүшүнчәләриндә дейил, һәм дә әмәлләриндә өзүнү көстәрир. Мәкәр Бакы шәһәринин нефт сәнаеи саһәсиндә, Сумгайыт заводларында, Дашкәсән мә'

¹ Бах, «Бакински работчи» гәзәти, 1949-чу ил, № 209.

дэнләрində, Кировабад, Степанакерт və Нуха фабрика-ларында, Azərbaycanчанын памбыг чөлләрində кәчләрими-мизин көстәрдикләри эмәк гәһрәманлыглары буну сүбүт этмири?

Бүтүн бунлар тәрбийә ишләрində хейли наилийәт-ләр олдуғуну көстәрир. Тәрбийә ишләрindəки ирәлилә-мәләр һәм дә ондадыр ки, кәч нәслдә етишдириләчәк нәчиб кейфийәтләр, коммунист тәрбийәсинин мөгсәд вә вәзифәләри мүүәлим күтләсинә артыг дәрindən айдын олмушдур. Мүүәлимләр тә'лим вәзифәси илә бәрабәр тәрбийә вәзифәсирин дә өһдәсиндән кәлмәйә фәдакарча-сына чалышырлар. Кировабад шәһәрindəки 1 нөмрәли мәктәбин мүүәлими А. Мөһсүнзәдәнин дедийи кими, ай-дын олмушдур ки, ислаһ әдилмәз шакирд йохдур, «анчаг бунун үчүн сә'йлә чалышмаг, һәр шакирдин характеринә уйғун олан тәдбирләр көрмәк, педагожи усталыг ишләр-мәк лазымдыр»¹.

Лакин бүтүн бунлар мәктәб гуручулуғу сәһәсиндә олан мәсәләләрин тамамилә һәлл әдилмиш олдуғуну көс-тәрмир. Мәктәбләримизин бөйүк наилийәтләри илә бә-рабәр һәлә бир сыра кәсирләри вә ишдә чатышмаян чә-һәтләри дә вардыр. Тәһсил сәһәсиндәки һәлл әдилмәмиш мәсәләләр вә кәсирләримиз һәр шейдән әввәл ондадыр ки, мәктәбләримизин бир гисминдә, хүсусилә кәнд ерләр-риндә үмүмтәһсил фәнләринин тәдриси һәлә ашағы сә-виййәдәдир, ики ил бир синифдә галанларын сайы һәлә чохдур, тәрбийә ишләри һәлә күнүн йүксәк тәләбләри сә-виййәсинә галдырыла билмәмишдир, мәктәбләримизин ән бөйүк кәсри шакирдләрә эмәли эмәк һазырлығы вер-мәк мәсәләсинин һәлә гәнаәтбәхш олмамасында, поли-техники тә'лимин һәлә мәктәбләрин һамысында дәрин көк салмамасындадыр.

Тә'лим-тәрбийә сәһәсиндә олан бу кәсирләр вә һәлл әдилмәмиш мәсәләләр әкәр бир тәрәфдән чошгун инки-шафын ирәли сүрдүйү чәтинликләрин нәтичәсидирсә, икинчи тәрәфдән бир сыра педагожи коллективләрин гейри-гәнаәтбәхш ишләмәләринин, әлдә олан имканлар-дән сәмәрәли вә диггәтлә истифадә әдә билмәмәләринин нәтичәсидир.

Республиканын габагчыл мәктәбләринин иш тәчрү-бәләри ачыг сурәтдә көстәрир ки, тә'лим-тәрбийә ишләри-

¹ Бах, «Azərbaycan müəllimi» гәзети, 1957-чи ил, № 20.

нин кейфийәтини дөврүн йүксәк тәләбләри сәвиййәсинә галдырмаг үчүн һәр шейдән әввәл мәктәблә әлагәдар олан гүввәләрдән вә биринчи нөвбәдә мүүәлим коллек-тивиндән ардычыл вә сәмәрәли истифадә этмәк, педаго-жи элмләрин сынанмыш һөкмләрindən әтрафлы истифа-дә этмәк, педагожи элмләри инкишаф этдирмәк лазым-дыр.

Ж. Мәктәбләрин мүүәлим кадрлары илә тә'мин әдилмәси. Мәктәб гуручулуғу сәһәсиндә әлдә әдилмиш олан ән мүһүм наилийәтләрдән бири дә мүүәлим кадр-ларынын һәм сайча, һәм дә сияси, элми-педагожи һазыр-лығы әтибарилә хейли инкишаф әдиб бөйүк бир мәдәний-йәт ордусуна чеврилмәсиндән ибарәтдир. Azərbaycan мәктәбләри үчүн мүүәлим кадрлары һазырламаг мәсәлә-си, вахтилә халг маарифинин ән зәиф чәһәтләриндән би-рини тәшкил әдирди. Инди исә, республиканын али вә орта педагожи мәктәбләринин фәалийәти нәтичә-синдә бу мәсәлә әсәсән һәлл әдилмишдир. Ифтихар һиссилә гейд этмәлийик ки, 1914—15-чи дәрә илиндә Azərbaycan эразисиндә олан мәктәбләрдән чох аз бир һиссәси азербайчанлылардан ибарәт олан 2,5 миндән бир гәдәр артыг мүүәлим ишләдийи һалда, 1956—57-чи дәрә илиндә Azərbaycan ССР мәктәбләриндә әксәрний-йәтини азербайчанлылар, гисмән дә азербайчанлы га-дынлар тәшкил этмәклә 36 миндән артыг (йә'ни аз гала 15 дәфә чох) совет мүүәлимләри ишләмишдир.

Мүүәлимләримизин 55 фаиздән чоху али вә натамам али тәһсилә маликдир. Там орта тәһсили олмаян мүүә-лимләр исә чәми 0,5 фаиз тәшкил әдир. Мүүәлимләри-мизин 10 фаиздән чохунун 25 илдән артыг, 60 фаиздән чохунун исә 5 илдән 25 иләдәк педагожи стажы олмасы факты даһа фәрәһлидир.

Көркәмли совет педагогу А. С. Макаренко мөһкәм бир фикрин, бир мөгсәдин әтрафында бирләшән, бир-би-ринә көмәк әдән, бир-биринә пахыллыг этмәйән мүүәлим коллективинин әһәмийәтиндән бәһс әдәрәк дейирди ки, «мәһз бу чүр коллектив ушаглары тәрбийә әдә биләр». Бу чүр коллективин үзвләри сәмини олмага бәрабәр нөгсанларыны ачмагдан горхмазлар, әтрафлы тәчрүбә мүбадиләси йолу илә бир-биринә көмәк әдир вә кәсир-ләрини йох этмәйә чиддийәтлә чалышырлар.

Республиканың бир чох мәктәпләринин директор вә илк партия тәшкيلاتлары бу чүр ишкүзар мұәллим коллективи яратмаг йолунда хейли наилийәтләв әлдә этмишләр. Мәсәлән, 20 нөмрәли дәмйр йол (Кировабад шәһәри) орта мәктәбинин педагожи коллективи, узун илләр әрзиндә педагожи вәзифәләр әтрафында мөһкәм бирләшән коллективләрдән биридир. 50 нәфәрә гәдәр олан бу коллективин үзвләринин чоху али вә натамам али тәһсилли олан мұәллимдир.

Өз ихтисаслары, педагожи стажлары вә тәһсилләри, миллийәтләри вә яшлары чәһәтдән бир-бириндән фәргәнән бу мұәллимләр мәктәбин сәмили педагожи коллективиндә бирләшәрәк шакирдләри коммунизм руһунда тәрбийәләндирмәк, онларын дәрин вә мөһкәм биллик әлдә әтмәләри сәһәсиндә гүввә вә бачарыгларыны әсиркәмирләр. Мәктәбин тәчрүбәли вә габагчыл мұәллимләринин, директору К. Хәләфов да дахил олмага ярысына гәдәри 20 илдән чохдур ки, бурада ишләйир. Бу коллективин сәмилилийи, ярадычы фәалийәти, һәмчинин сәмәрәли әмәйи нәтичәсиндә мәктәбдә тәлим-тәрбийә ишинин кейфийәти илдән-илә яхшылашыр.

Гах району Илису кәнд орта мәктәбинин дә мұәллим коллективи бу чүр мөһкәм, сәмили, ишкүзар коллективләрдән биридир. Илису мәктәби мәзунларындан 300 нәфәрә гәдәринин али вә орта ихтисас тәһсилли алмага мұвәффәг олмасы, мәкәр бу коллективин ярадылмыш әлверишли шәраит зәмининдә кәстәрдийи фәалийәтин сәмәрәси дейилми?

Инди республика мәктәпләриндә чалышан бу чүр педагожи коллективләрдән йүзләрлә кәстәрмәк мүмкүндүр.

Бакы шәһәринин бир сыра мәктәпләриндә һәгигәтән мөһкәм, ишкүзар вә йорулмаг билмәдән чалышан мұәллим коллективләри ярадылмыш вә еткинләшдирилмишдир. 176 нөмрәли орта мәктәбин мұәллим коллективи бир чох мәктәпләрин мұәллим коллективи үчүн характерик мисал ола биләр. Узун илләрдән бәри бу мәктәбдә чалышан бир сыра тәчрүбәли мұәллимләр, о чүмләдән ССРИ Али Советинин депутаты, әмәкдар мұәллим А. Вәлизадә, әмәкдар мұәллим Б. Әлишадә (мәктәбин партия тәшкилаты катиби), Н. һачыева (мәктәбин директору), әмәкдар мұәллимә Х. Әбдүлрәһимова, әмәкдар мұәллим Б. Ахундов, А. Ахундов, А. Кәримов, Ә. һачы-

ев, К. Зейналов, һ. Гайыбов вә Ә. Еганлы инад вә фәдакарлыгга чалышыр вә мәктәбин тәлим-тәрбийә ишләринин кейфийәтини күнүн тәләбләри сәвийәсинә галдырмаг үчүн әлләриндән кәләни әсиркәмирләр. 176 нөмрәли мәктәбин һәлә һәлл әдилмәмиш мәсәләләри чохдур, ишиндә дә кәсир чәһәтләри аз дейилдир. Лакин бу мәктәбин мұәллим коллективинин мөһкәмлийи, сәмилилийи вә ишкүзарлығы, гаршысында дуран шәрәфли вәзифәләрин өһдәсиндән кәләчәйинә там инам һасил эдир.

Әйни сөзләри 14 нөмрәли (директору әмәкдар мұәллим һ. һәсановадыр), 190 нөмрәли (директору Азәрбайчан ССР Али Советинин депутаты С. Тағыевадыр), 134 нөмрәли (директору әмәкдар мұәллим А. П. Седовадыр), 91 нөмрәли (директору әмәкдар мұәллим В. И. Терешенко-дур), 66 нөмрәли (директору Ф. һачыевдир) вә с. мәктәпләрин мұәллим коллективи һаггында да демәк олар.

Азәрбайчан мұәллимләринин сияси-мәфкурәви, әлми-педагожи сәвийәси хейли йүксәлмишдир. Габагчыл мұәллимләрин сайы илдән-илә артыр. Бу мұәллимләр өз шәрәфли әмәкләри, педагожи усталыглары сәһәсиндә дәрә дедикләри шакирдләрин тәлимдә бүтүнлүклә әлмләрә йийәләнмәләринә мұвәффәг олмаларына чалышыр, онлары әлмләрин әсаслары илә сәләһләндирә, политехники күрүшләрини кенишләндирә, коммунизм руһунда тәрбийә олунмаларына чәһд эдирләр.

Азәрбайчан мұәллимләринин кәсб әтдийи ени кейфийәт ондан ибарәтдир ки, онларын бөйүк вә һәмишә артмагда олан бир һиссәси, сияси, педагожи чәһәтдән даһа чох инкишаф әтдийиндән мәктәбдә күрүлән бүтүн ишләри нәзәри олараг дәрәк әтмәйә, тәкчә өз тәчрүбәләрини дейил, һәм дә ичәрисиндә яшадыглары педагожи коллективин тәчрүбәсини ейрәниб үмумиләшдирмәйә, ишдә олан мұвәффәгийәтләрлә бәрәбәр кәсибләри дә тәһлил әтмәйә, сәбәбләрини мұәйянләшдириб, йох әтмәк үчүн педагожи йоллар тәклиф әтмәйә, мәктәб ишчиләри гаршысында мұһазирәләрлә, педагожи мәтбуатда мәгаләләрлә кениш бир сурәтдә чыхыш әтмәйә башламышлар. 1947-чи илдән бәри һәр ил республикада Азәрбайчан Әлми-Тәдгигат Педагожи Институту тәрәфиндән кечирилән «Педагожи мұһазирәләр» габагчыл мұәллимләрин тәчрүбәләрини үмумиләшдирмәк вә йамаг үчүн әсас иш формаларындан бири олмушдур. Гоһаман вә

эмәкдар мұәллим Ю. Зейналовун әлифба тә'лимини яхшылашдырмаг мәгсәдилә тәдгигат ишләри апармасы, Н. Шишкинин политехники тә'лим тәчрүбәләрини үмумиләшдирмәйә киришмәси, Ә. Мөһдиевин тарих дәрсләриндә бәдии әдәбийятдан истифадә әтмәк тәчрүбәсини тәдгиг әтмәси вә бу мөвзуда педагожи әлмләр үзрә әлмләр намизәди алимлик дәрәчәси алмаг үчүн мұвәффәгийәтлә диссертасия мұдафиә әтмәси, Осиповун истәһсалат экскурсиялары үзрә мәктәбләрин тәчрүбәләрини өйрәнмәклә мәшғул олмасы вә с. дедикләримизә чанлы мисалдыр.

Сон он илдә мұәллимләрин мадди-мәишәт шәраитләрини яхшылашдырмаг үчүн дә чидди тәдбирләр көрүлмүшдүр. Партия вә һөкүмәтин хүсуси гәрарына әсасән 1948-чи илдән мұәллимләрин маашлары, һәмчинин узун сүрән хидмәтләринә көрә маашдан әлавә алдыглары тәгаүд хейли артырылмышдыр. Һәмийн гәрара әсасән кәнд ерләриндә ишләйән мұәллимләр дөвләт һесабына мәнзил, яначаг вә ишыгла тә'мин әдилірләр, онлара һәйәт-яны саһәләр, фәрди мәнзил тикмәк үчүн борч пул верилір.

Мұәллимләр үзүн сүрән хидмәтләринә вә гүсурсуз ишләринә көрә ССРИ орден вә медаллары илә тәлтиф әдиләләр.

Үзләрлә мұәллим кәнд вә район үзрә, онларда мұәллим шәһәр вә вилайәтләр үзрә Советләрә, бир нечә мұәллим республика вә ССРИ Али Советинә депутат сечилмишдир.

Республика зиялыларынын ән күтләви вә ән бөйүк дәстәси олмагла, мұәллимләр партия вә һөкүмәтин ән яхын көмәкчиләри кими коммунизм гүрүчулуғу уғрунда вар гүввәләәнилә чалышырлар.

Бүтүн бунлар кәстәрир ки, В. И. Ленинин һәлә 1920-чи илдә: инди ени «мұәллимләр һей'әти тәрбийә әтмәли-йик, бунлар партия илә, онүн идеялары илә сых әлағәдәр олмалы, онүн рүһунда олмалы, фәһлә күтләләрини өзләринә чалб әтмәли, онлара коммунизм рүһу ашылама-лы...»—дейә ирәли сүрдүйү мүнүм вәзифәли ериңә етир-мәк ишиндә республикада һәгигәтән бөйүк ишләр көрүл-мүшдүр. Бүтүн бунлар һәм дә кәстәрир ки, Азәрбайчан ССР мұәллимләри—сияси-мәфкурәви вә әлми-педагожи чәһәтдән еткинләшмиш, мәктәбин мүнүм педагожи мә-

сәләләрини һәлләдә биләчәк инкишаф мәрһәләсинә йүк-сәлмишләр. Бу исә Совет Азәрбайчанынын халг маарифи саһәсиндә газанмыш олдуғу әзәмәтли наилийәтләрдән бири олмагла бәрәбәр, һәм дә мәктәб ишләринин ени инкишаф мәсәләләринин һәлли үчүн әсас гүввәнин етиш-дийини кәстәрир.

3. Наилийәтләримизин сәбәбләри. Бүтүн ССРИ-дә олдуғу кими, Совет Азәрбайчанынын да мәктәб гүрүчулу-ғу саһәсиндә газанмыш олдуғу әзәмәтли вә тарихи наилийәтләр һеч дә тәсадүфи һаллардан дейил, Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын гәләбәси, һакимийәтин фәһлә вә кәндлиләрин әлиндә олмасы, өлкәмиздә сосялизм гүрүчулуғунун тәнтәнәси, Коммунист партиясынын мүд-риж рәһбәрийи вә Ленин милли сиясәтинин ардычыл тәт-биги нәтичәсидир.

ССРИ-дә халг тәсәррүфатынын бәрпасы вә сонралар сосялистчәсинә енидән гурулмасы кими нәһәнк вәзифәлә-рин һәлли зәһмәткешләрин мәдәни сәвийәсинин йүксәл-дилмәсини тарихи бир зәрурийәт кими ирәли сүрдү вә өлкәнин мәдәни инкишафы вә о чүмләдән үмуми тәһси-лин йүксәлиши үчүн лазыми мадди имканлар яратды. Халг тәсәррүфатынын бәрпасы Азәрбайчанда Совет һа-кимийәтинин илк илләриндә ана дилиндә ени совет мәк-тәбләринин әсасыны гоймаға, бу мәктәбләрин шәбәкәси-ни дүрмадан кенишләндирмәйә, бу мәктәбләрин гапы-ларыны зәһмәткеш күтләләрин ушағлары үзүнә кениш бир сүрәтдә ачмаға бөйүк имканлар яратды.

Халг тәсәррүфатынын бәрпасы, хүсусән халг тәсәр-рүфатынын сосялистчәсинә енидән гурулмасы өлкәмиздә вә о чүмләдән Азәрбайчанда үмуми ибтидаи ичбари тәһ-силә кечмәйи мәдәни бир зәрурийәт кими ирәли сүр-мәклә бәрәбәр онун һәята кечирилмәси үчүн әлвершили мадди шәраит һазырлады. Сосялизмн өлкәмиздә һәртә-рәфли һүчүмү вә сонрадан баша чатдырылмасы вә мөһ-кәмләндирилмәси дөврләни үмуми ибтидаи ичбари тәһси-лин тамамланмасыны, еддилик үмуми тәһсилә кечмә-йи, һәмчинин орта тәһсили хейли кенишләндирилмәси-ни зәрури етди вә мадди чәһәтдән тә'мин етди.

Бөйүк Вәтән мұһарибәси илләриндә үмуми тәһсилиң тәтбиги мә'лум сәбәбләрә көрә чәтинликләрә раст кәл-дийиндән бир гәдәр ләнкидисә дә, совет чәмийәтинин мұ-һарибәдән сонракы динч гүрүчулуғ дөврүндә даһа чош-

гун сүр'этлэ кедэн инкишафы еддииллик үмүми тәһсили мүвәффәгийәтлэ баша чатдырмаг вә дуня тарихиндә илк дәфә олараг ониллик үмүми тәһсилә кечмәк үчүн әл-веришли мадди имканлар яратды.

Бүгүн бунлар мәдәнийәтимизин үзви бир һиссәси вә әсасыны тәшкил эдән үмүми тәһсилиң сосялизм чә-мийәти шәраитиндә тамамилә ганунавйгун бир сурәтдә инкишаф әтмәкдә олдуғуну кәстәрән парлаг мисалдыр. Лакин бундан мәктәб гуручулуғунун өлкәмиздә кортә-бии вә өз-өзүнә ахынла инкишаф әтмәси нәтичәсини чы-хармаг бөйүк бир сәһв оларды. Үмүми тәһсил бүтүн өл-кәмиздә олдуғу кими Совет Азәрбайчанында да тарихән-гыса бир мүддәт әрзиндә мисли көрүнмәмиш бир сүр'әт вә вүс'әтлә, мәнз доғма Сов.ИКП вә Совет дөвләтинин кәнч нәслә, халг маарифинә кәстәрдикләри түкәнмәз Ленин гайғысы нәтичәсиндә инкишаф әтмиш вә чошғун бир сүр'әтлә инкишаф әтмәкдәдир.

Республикамызда ана дилиндә совет мәктәбләринин ярадылмасы вә әзәмәтли бир сурәтдә инкишафы Сов.ИКП тәрәфиндән Ленин милли сиясәтинин тәтбиг әдилмәсини кәстәрән парлаг мисалдыр.

Коммунист партиясы, Ленин милли сиясәтинә әсә-сән, бүтүн милли республика вә вилайәтләрдә, һәмчинин Азәрбайчан ССР-дә халг маарифинин сүр'әтлә инкиша-фыны тә'мин әтмәйә хүсуси фикир вермишдир.

Коммунист партиясы вә Совет дөвләти мәктәбләрин мадди тәдрис базасынын зәнкинләшмәсинә, мүәллим вә шакирдләрин мәдәни вә мадди яшайыш шәраитләринин яхшылашмасына, мәктәбләрин фәалийәти үчүн зәрүри көрүлән нормал шәраитиң ярадылмасына даим гайғы кәстәрилләр. Бүтүн бунлар кәстәрир ки, халг маарифи вә тәһсил ишинин, бүтүн ССРИ-дә олдуғу кими, Азәрбай-чанда да тәшкилатчысы, инкишаф әтдирәни вә рәһбәри башда МК олмагла Коммунист партиясыдыр. Үмүмтәһ-сил сәһәсиндәки әзәмәтли наилийәтләримизин дә сәбәби һәр шейдән әввәл будур.

Мәктәб гуручулуғу сәһәсиндә әлдә әдилән наилий-йәтләр иккинчи тәрәфдән онунла изаһ олунур ки, Комму-нист партиясы тәрәфиндән бөйүк бир гайғы илә етиш-дирилмиш, идея-сияси чәһәтдән тәрбийә әдилмиш совет мүәллимләр ордусу, маариф ишчиләри, партиянын рәһ-бәрлийи алтында мәктәбин чошғун инкишафы үчүн вар

гүввәләри илә чалышмыш вә әлләриндән кәләни әсиркә-мәмишләрдир.

Мәктәбдә әсас сима олан мүәллимләр, хүсусән он-ларын габагчыл дәстәси гаршыя чыхан мүхтәлиф чәтин-ликләрлә мүбаризәдә, үмүми тәһсилиң еринә етирилмә-синдә, айры-айры фәнләрин тәдриси сәвийәсини йүк-сәлтмәкдә, шакирдләрин тә'лим мүвәффәгийәтләрини артырмагда, тәрбийәви тәдбирләри кенишләндирмәкдә гәйрәтлә чалышмышлар вә республикамызда мәктәбин ярадылмасы вә инкишафында һеч бир фәдакарлыгдан кери чәкилмәмишләр. Бу сәһәдә олан наилийәтләримизин сәбәбләриндән бирини дә мәнз бурада, мүәллимләр вә маариф ордусунун сәмәрәли вә фәдакар әмәйиндә ахтар-малыйыг.

Наилийәтләримизин сәбәбләриндән бири дә мәктәб ишләринә Ленин комсомолунун әлиндән кәлән көмәйи кәс-тәрмәсидир. Мәктәбин комсомол тәшкилаты истәр үмүми тәһсил ганунунун еринә етирилмәсиндә, истәрсә дә ша-кирдләрин сияси тәрбийәсини тә'мин әтмәкдә, мәктәбдә интизамың мөһкәмләндирилмәсиндә, синифдән вә мәктәб-дәнкәнар тәдбирләрин кечирилмәсиндә, мәктәбдә пионер ишләринин чанландырылмасында, тә'лимин йүксәк кей-фийәтинин тә'мин әтмәкдә, шакирдләрин ичтимаи вә ич-тимаи-мәһсуллар ишләрини тәшкил әтмәкдә мәктәбә әмә-ли ярдым кәстәрмәйи өзүнүн әсас вәзифәләриндән һесаб әтмиш вә әдир ки, шүбһәсиз бу да мәктәбин инкишафы-на мүәййән көмәкдир.

Мәктәб ишләри сәһәсиндә газанылмыш наилийәт-ләримизин бир сәбәбини дә мәктәбләримизин үмүмхалг гайғысы илә әһәтә олунмасында ахтармаг лазымдыр.

А. М. Горкинин дедийи кими, халг нәинки мадди сәр-вәтләримизин, әйни заманда мәнәви сәрвәтләримизин дә еканә вә түкәнмәз мәнбәдир. Азәрбайчан халгы Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын, Совет һакимийәтинин она бөхш әтдийи доғма мәктәби гурмаг вә ону инки-шаф әтдирмәк үчүн һеч бир чәтинликдән кери чәкилмә-миш, һеч бир фәдакарлығыны әсиркәмәмиш, әлиндән кәл-дийи гәдәр мәктәбләрә мадди вә мәнәви ярдым кәстәр-мишдир. Мәктәбләрә кәстәрилән үмүмхалг ярдымы мүх-тәлиф шәкилләрдә, о чүмләдән, зәһмәткешләрин вәсаи-ти вә гүввәси һесабына мәктәб биналары тикмәкдә, мек-тәб биналарыны тә'мир әтмәкдә, мәктәбләр үчүн ә'ма-

латхана вә кабинэләр тәшкил этмәкдә, мәктәбин синиф-дәнкәнар тәдбирләринә көмәк этмәкдә вә с. ифадә олу-нур.

Мәктәб гуручулуғу саһәсиндә әлдә әдилмиш чошғун наилийәтләримизин мүнһүм вә хүсуси бир сурәтдә гейд этмәйә лайиг олан сәбәбләриндән бири бөйүк рус халғынын гардашлыг ярдымындан йбарәтдир. Һәлә 1923-чү илдә партиямызын XII гурултайы милли мәсәләйә даир гәбул-әтдийи гәрарда гейд әдирди ки, Октябр ингилабы нәтичәсиндә әлдә әдилән милли һүгүг бәрабәрлийи чох бөйүк бир наилийәтдир, лакин о өзлүйүндә милли мәсәләни, керидә галмыш милләтләрин тәсәррүфат вә мэдәний-йәтчә сүр'әтлә инкишафыны һәлл этмир. Гурултай көстә-рирди ки, тәсәррүфат вә мэдәниййәт чәһәтчә керидә гал-мыш олан бир сыра республикалар вә халглар кәнардан узун мүддәт вә һәгиги ярдым көстәрилмәдән, милли һү-гүг бәрабәрлийини онлара вермиш олдуғу һүгүг вә им-канлардан һеч дә тамамилә истифадә әдә билмәзләр, ирәли кетмиш милләтләрә чата билмәзләр. Көһнә Русия-да милләтләр арасында төрәдилмиш олан бу фактик бә-рабәрсизлийин сәбәбләрини шәрһ этмәклә партиянын XII гурултайы көстәрирди ки, «бу бәрабәрсизлийи һөк-мән арадан галдырмаг лазымдыр. Һәм дә ону анчаг Иттифагын керидә галмыш халгларынын тәсәррүфат вә мэдәниййәт чәһәтчә ирәлиләмәси ишиндә һәмин халгла-ра рус прелетариаты тәрәфиндән һәгиги ярдым көстәрил-мәси йолу илә арадан галдырмаг олар»¹.

Сосялизм гуручулуғунун башга саһәләриндә олдуғу кими, халг маарифинин вә мәктәбин инкишафы саһәсин-дә дә рус пролетариатынын, РСФСР халг маариф орган-ларынын Азәрбайчан халғына, Азәрбайчан халг маариф органларына көстәрдийи ярдым һәгигәтән бөйүк олмуш-дур. Гурулушумузун бүтүн тарихи бою көстәрилән бу гардашлыг ярдымы мүхтәлиф шәкилләрдә ифадә олу-мушдур: бир тәрәфдән халг маарифинин тәшкили тәчрү-бәсини, о бири тәрәфдән мәктәб гуручулуғунун педагожи тәчрүбәсини вермәк йолу илә, бир тәрәфдән мүнһүм мэк-тәб сәнәдләри, о чүмләдән тәдрис планлары, програмлар вә дәрә китаблары яратмаг тәчрүбәсини вермәк, о бири тәрәфдән мүәллим кадрлары вә элми ишчиләр вермәклә Азәрбайчанда мүәллим һазырлығынын кенишләнмәсинә,

¹ Сов.ИКП... гәтнамә вә гәрарлары, һ, 1, сәһ, 788.

азәрбайчанлылардан мүхтәлиф элмләр вә о чүмләдән педагожи элмләри үзрә йүксәк ихтисаслы элми ишчилә-рин етишдирилмәсинә вә с. ярдым көстәрилмишдир.

Бөйүк рус халғынын, онун габагчыл дәстәси олан рус пролетариатынын Азәрбайчан халғына көстәрдийи мәнз бу гардашлыг ярдымы нәтичәсиндә мэдәниййәтимизин әсас һалгасыны тәшкил әдән мәктәбләримиз тарихән ғы-са бир мүддәт әрзиндә ярадылды вә һазырда мүвәффә-гийәтлә инкишаф әдир.

Бөйүк бир миннәтдарлыг һисси илә демәлийик ки, Азәрбайчан халгы бөйүк рус халғындан һәинки Совет дөв-ләтини гурмағы, һәинки сосялизм гурмағы өйрәнди, әй-ни заманда ана дилиндә ибтидаи, еддилик вә орта мэк-тәбләр гурмағы, орта ихтисас вә мүхтәлиф али мэктәб-ләр гурмағы да өйрәнди. Наилийәтләримизин мүнһүм сә-бәбләриндән бирини мәнз бунда көрмәлийик.

Нәһайәт, наилийәтләримизин әсас сәбәбләриндән бири дә ондадыр ки, республикада мәктәб гуручулуғу бүтүн синфи дүшмәнләрә, онларын чүрүк мәфкурәләринә гаршы, хүсусилә буржуа милләтчилийинин, мүсәлманчы-лығын тәһсил саһәсиндәки галыгларына гаршы амансыз мүбаризә шәраитиндә, кәсир вә нөгсанлара гаршы гәти мүбаризә шәраитиндә апарылмышдыр. Бу принципал сәчиййә дашыян мүбаризәдә мэктәбләримиз илдән-илә мөһкәмләнмиш вә букүнкү йүксәк сәвиййәсинә чатмыш-дыр.

Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын 40-чы илдөнү-мү күнләриндә совет мэктәби гуручулуғу саһәсиндә әлдә әтдийимиз наилийәтләрдән данышаркән ону да гейд эт-мәлийик ки, совет адамлары бу наилийәтләрдә кифайәт-ләнмир, сосялизм гуручулуғунун башга саһәләриндә ол-дуғу кими мэктәб саһәсиндә дә ени-ени наилийәтләр әл-дә этмәк үчүн түкәнмәз гүввәсини сәфәрбәрлийә алып, зәнкин имканлардан кениш истифадә әдирләр.

Мәктәб гуручулуғунун ени әзәмәтли инкишаф пер-спективләри исә Сов.ИКП XX гурултайынын тарихи гәт-намәләри илә мүәййәнләшдирилмишдир.

Вәзифә,—дөврүн йүксәк тәләбләри илә аяглашараг алтынчы бешиллик әрзиндә ониллик үмуми тәһсилә әса-сән баша чатдырмагдан, халг маарифи системинин бөйүк наилийәтләриндән һесаб олунан интернат-мәктәбләр тәшкил этмәк вә бунларын шәбәкәсини кенишләндирмәк-

дэн, мэктэблэримизин политехникаләшдирилмәсини сүр-
этләндирмәкдән ибарәтдир.

Азәрбайчан совет мэктэбләринин гаршысында дуран
ән мүнүм вә ән актуал вәзифәләрдән бири дә тә'лим-тәр-
бийә ишләринин идея-сияси сәвиййәсини ХХ гурултайын
тәләбләри сәвиййәсинә чатдырмагдан, даһа мүкәммәл
һазырлыға малик олан коммунизм гуручулары етишдир-
мәкдән ибарәтдир.

Тарихи бир һәгигәтди ки, мүттәфиг республикаларда,
о чүмләдән Азәрбайчан ССР-дә «Коммунизм иши уғрун-
да тарихи мүбаризәнин кедишиндә, Коммунист партия-
сынын рәһбәрлийи илә совет чәмиййәти шәраитиндә не-
чә көзәл адамлар етишмиш вә йүксәлмишдир... Бу ени
адамлар бәшәриййәтин азадлыг вә хошбәхтлийи уғрун-
да чарпышан мүбаризләрдир, онлар йүксәк мә'нәви кей-
фиййәтләри вә коммунист әхлагынын хүсусиййәтләрини
тәчәссүм әтдириләр»¹.

Бу чүр адамларын етишдирилмәсиндә мэктәбләри-
мизин ойнадығы шәрәфли рол вә үзәринә дүшән чидди
мәс'улиййәт айдындыр. Вәзифә, бүтүн тәрбийә васитә-
ләриндән вә биринчи нөвбәдә мэктәбләримиздән даһа
долгун вә даһа сәмәрәли истифадә әтмәдән, тә'лим-тәр-
бийә ишләринин идея-сияси сәвиййәсини йүксәлтмәклә
коммунизмин элә гуручуларыны етишдирмәкдән ибарәт-
дир ки, онлар «бөйүк мәгсәди вә бу мәгсәдә доғру һәрә-
кәтин перспективләрини айдын» көрсүнләр, «ичтимай
инкишафын ганунауйгунлуғларыны дәриндән баша»
дүшсүнләр, «түкәнмәз гүввәйә вә сарсылмаз ирадәйә
малик»² олсунлар.

---

¹ Н. С. Хрушшов, «Әдәбийят вә ичәсәнәтин халгын һәяты илә
сых әлағәси уғрунда». Бах: «Әдәбийят вә ичәсәнәт» гәзәти, 31 ав-
густ 1957-чи ил, № 35.

² Енә орада

Гиймәти 70 гәп.

Д27-63 387

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ССР
ОБЩЕСТВО ПО РАСПРОСТРАНЕНИЮ ПОЛИТИЧЕСКИХ
И НАУЧНЫХ ЗНАНИЙ**

Член Общества, доктор педагогических наук

М. М. МЕХТИЗАДЕ

НАШИ УСПЕХИ В ОБЛАСТИ ШКОЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

(на азербайджанском языке)

Баку — 1957